Přírodou a historií Karlovarského kraje 1/2020

ARNIKA

Střed Evropy na Dyleni?

Divočina za humny - nádraží na Chebsku

Jeřábek lesní zaznamenán ve Slavkovském lese

Kočka divoká se zabydlela v Doupovských horách

▲ Nově vyhlášený památný strom Třešeň na Žitné (str. 18). Foto Přemysl Tájek.

▼ Kočka divoká zachycená fotopastí na počátku roku 2020 v severní části Doupovských hor, (Kočka divoká se zabydlela v Doupovských horách, str. 30). Foto Vladimír Čech ml. a Jiří Sochor.

Arnika
Přírodou a historií Karlovarského kraje 1/2020

Mé klukovské roky silně ovlivnilo několik knih. Kdo by neznal Bílého tesáka, Hochy od Bobří řeky nebo povídky E. T. Setona o divokých zvířatech? Romantické představy života v nedotčené divočině a dobrodružné příběhy odvážných zvířecích hrdinů s nezdolnou chutí do života fascinovaly mladé duše nejen mojí generace, ale i řady generací předchozích – a troufám si říci, že zčásti snad i té následující.

Přirozený zájem o život divokých zvířat, a především pak velkých šelem, je snad v každém z nás. Není proto náhodou, že se na stránkách Arniky dozvídáme nejnovější poznatky o životě několika málo druhů volně žijících velkých obratlovců výrazně častěji, než třeba o životě kroužkovců či chvostoskoků. Koncentrace článků o velkých dravcích je v tomto čísle Arniky obzvláště nápadná. Je to ale pochopitelné a nemějte to nám přírodovědcům a ochranářům za zlé. Ještě ve studentském věku nás totiž ani ve snu nenapadlo, že se jednou budeme mít šanci setkávat i v naší středoevropské přírodě třeba s vlky, kočkami divokými nebo orly mořskými. Nevěřícně bychom koukali na každého, kdo by nám tvrdil, že za pár let by na Bobří řeku mohlo být právem překřtěno hned několik vodních toků v našich končinách. A ani jsme si neuměli představit, že bychom jednou mohli mít k dispozici techniku, která nám umožní nahlédnout do soukromého života i těch nejvzácnějších a nejskrytěji žijících druhů zvířat.

Přemysl Tájek

AGENTURA OCHRANY PŘÍRODY A KRAJINY ČESKÉ REPUBLIKY

český svaz ochránců přírody

CHKO a EVL Krajinná oblast Slavkovský les

KARLOVARSKÝ KRAJ

OBSAH ČÍSLA

Bývá jaro, když kvetou vřesovce?
Stanislav Wieser 2

Jeřábek lesní zaznamenán ve Slavkovském lese
Pavla Tájková 5

Střed Evropy na Dyleni?
Jaromír Bartoš 8

Velké šelmy, zlomky z historie jejich výskytu v severozápadních Čechách
Jan Matějů 12

Památný strom Třešeň na Žitné
Hana Kožíšková 18

Vřídelní kolonáda v Karlových Varech z hledisek balneotechnických a přírodovědných
Tomáš Vylita 20

Obnova Pěkovické kyselky
Jaromír Bartoš 26

Orchidej okrotice bílá na nádraží ve Františkových Lázních
Jiří Brabec 28

Kočka divoká se zabydlela v Doupovských horách
Jiří Sochor 30

Udělali jsme pro přírodu – motýlí louky v Mariánských Lázních
Přemysl Tájek 35

Život v podzemí XII. – Komáři, kam se podíváš
Libor Dvořák 38

Záhadný úhyn orla mořského u Rankovic na Tepelsku
Pavel Jaška, Klára Hlubocká 41

Proměny v čase – Proměna památných a významných stromů
Stanislav Wieser 44

Divočina za humny – nádraží na Chebsku
Jiří Brabec 46

Jedna z nejpočetnějších populací vstavačů kukaček v ČR se nachází u Paliče
Přemysl Tájek 51

Zajímavá místa Karlovarského kraje – Hrad nebo jen skála na Stránisku v Kozích hřbetech
Pavel Reiser 54

Nová zvláště chráněná území v Karlovarském kraji
Martin Chochel 57

Foto obálka:
Jeřábek lesní
Foto Petr Šaj.

Arnika, přírodou a historií Karlovarského kraje, vydává ZO ČSOP Kladská a AOPK ČR, Regionální pracoviště Správa CHKO Slavkovský les za finančního přispění Karlovarského kraje, e-mail: redakce.arnika@email.cz.
Redakce: P. Tájek, J. Rolková, P. Krása, S. Wieser, P. Tájková, P. Jiran.
Tiskovina evidovaná u Ministerstva kultury pod ev. č.: MK ČR 14993. Vychází nepravidelně v nákladu 700 ks.
Za původnost a obsahovou správnost ručí autoři. Číslo neprošlo jazykovou úpravou. Toto číslo vychází s finanční podporou Agentury ochrany přírody a krajiny ČR a Karlovarského kraje. Elektronická verze časopisu je dostupná na internetové adrese www.casopis-arnika.cz. Grafická úprava a tisk Skyepress - tiskárna Halla, Cheb. **ISSN: 1804-1914.**

Bývá jaro, když kvetou vřesovce?

Stanislav Wieser, Karlovy Vary

6. dubna roku 1968 jsem rychle stoupal z Bečova k Dominově skalce čerstvě zasněženou krajinou. Podle vřesovců již rozkvetlých v karlovarských zahrádkách, jsem čekal, že pokvetou také na Dominově skalce, kde jsem je viděl v předchozích letech. Slunce prosvítalo mezi mraky a oblačnost se rychle rozplývala. V měchovém fotoaparátu na skleněné desky jsem měl kazetu se svitkovým filmem na diapozitivy 6 × 9 cm. Bylo to prvně, kdy jsem si takový film mohl v prodejně foto-kino koupit díky nastalému „pražskému jaru“.

Na severní straně skalky jsem postavil stativ mezi zasněženými pahrbky s nádherně kvetoucími vřesovci. Změřil jsem expoziční parametry a opakoval jsem si postup řady úkonů až ke stisku drátěné spouště aparátu. Nepřipouštěl jsem si pomyšlení, že bych exponoval další z drahých snímků. Ten druhý jsem chtěl pořídit na Křížcích. Jenže jsem se zdržel na pláních nad Prameny, kde se v podbízivém světle toho odpoledne tyčil les bolševníků. Použití stativu umožnilo další jediný snímek, který mě zachytil po krátkém běhu samospouště v pozici téměř aranžované mezi suchými lodyhami, ovšem spíš náhodou. Na další snímky nezbyl čas, spěchal jsem na vlak domů. Oba ty snímky jsem poslal do redakce časopisu Živa. V těch letech bylo podmínkou pro reprodukování barevných fotografií dodávat snímky na diapozitivním filmu šířky minimálně 60 mm. Vřesovce byly publikovány na 3. straně obálky Živy č. 2/69, les bolševníků na 4. straně obálky. Diapozitivy jsem dostal z redakce zpět, ale snímek s vřesovci byl poškozen vyrytím soutiskové značky do pozadí za vřesovci. Tenkrát se diapozitivy neskenovaly, ale zhotovovaly se z nich chemickou cestou tři barevné výtažky na filmy se soutiskovými značkami.

Po několika letech, kdy Honza Harvánek zprostředkoval ve slovenské tiskárně v Martině zhotovování barevných obálek pro Arniku, vyhledal jsem tyto diapozitivy, aby se mohly objevit v tisku pro milovníky Slavkovského lesa. Na zadní stranu obálky Arniky 4/1983

se tak dostal snímek vřesovců na Dominově skalce s vyretušovanou značkou na pozadí lesa u cesty ke Zlatému boru. Při pořizování snímku jsem považoval právě viditelné pozadí za důležité, aby bylo patrné širší prostředí kvetoucích vřesovců. Nyní je to dokument stavu, který vymizel nejen tím, že zvěř vřesovce na této lokalitě vyžrala.

V některých pozdějších letech jsem se připravoval, abych na Křížcích pořídil snímek podobný tomu z Dominovy skalky v roce 1968. K takovému snímku je potřebný souběh několika důležitých podmínek – mezi nimi trvání jarních teplot, náhlé nasněžení několikacentimetrové vrstvy, průsvity slunce a nakonec čas dostat se na správné místo. Za desítek let čekání se stalo, že vřesovce kvetly třeba v lednu, nebo v nedávných letech jen řídce rozkvetly po žíru lesní zvěří, zůstávaly jen za drátěným pletivem pokusných oplůtků. Nenastával souběh aspoň těch nejdůležitějších podmínek pro fotografii srovnatelnou s působivostí té někdejší.

Letos, kdy byla zima sotva patrná, rozkvetly vřesovce na celkově oplocené ploše Křížků ve druhé polovině února. Předpověď počasí, která se po půl století velmi zpřesnila, dala mi naději na vytoužený snímek. Když jsem se blížil 27. února k zasněženému návrší Křížků, občas je prozářilo slunce. Studený vítr zavál většinu trsů vřesovců, ale jiné se skvěly na nezaměnitelném pozadí. Čekal jsem, zahříván nadějí, že slunce na vybraný záběr zasvítí a nějaký snímek se podaří, ale slunce na žádné z jedinečných míst nezasvítilo. Dalších 52 let čekat nemohu, nějaký z pořízených snímků snad obstojí srovnání s mým prvním takovým. Při mém návratu blátivou cestou do Bečova slunce prosvítalo. Tak tomu bývá… ■

Kvetoucí vřesovec pleťový v národní přírodní památce Křížky, 27. 2. 2020. Obě fotografie Stanislav Wieser.

KRÁTKÉ ZPRÁVY

■ **Nová naučná stezka Vysoká Štola – Oldřichov** byla pro veřejnost otevřena 12. října 2019. Pozůstatky těchto zaniklých sídel jsou nyní převážně chalupářskými osadami ve správním území města Nejdku v Krušných horách. Stezka prochází oživenými i zapomenutými cestami v území málo známém i pro mnohé Nejdečany. Část stezky využívá stávající turistickou žlutě značenou trasu, která z centra Nejdku směřuje do hor kolem Trousnice (951 m). Naučná stezka má však počátek níže v údolí Limnice, kde jsou nejdecká sportoviště. Nástup na ni je za halou u tenisových kurtů. Je značena zelenobílým čtvercem po okružní trase dlouhé 9,5 km a má 9 zastávek s informačními tabulemi věnovanými zdejší historii, geologii, starým cestám, krajinnému rázu a připomíná také pozůstatky důlní činnosti.

Jeřábek lesní. Foto Petr Šaj.

Samovolně vzniklé březové hájky na bývalém vojenském cvičišti na svazích Slavkovského lesa u Dolního Žandova. Foto Přemysl Tájek.

Jeřábek lesní zaznamenán ve Slavkovském lese

Pavla Tájková, AOPK ČR, Regionální pracoviště Správa CHKO Slavkovský les

„Na bývalém vojenském cvičišti u Dolního Žandova jsem včera vyplašil jeřábka". Tak zněla zpráva Libora Dvořáka z 24. 3. 2020 v elektronické poště. Jeřábek lesní!? Spatřit tento extrémně skrytě žijící druh je snem každého ornitologa! Tak tento ptačí fantom tu skutečně žije?

V mysli mi hned vytanuly vzpomínky na společné bádání s kolegou a prvotřídním ornitologem Pavlem Řepou a na mé první roky na Správě CHKO Slavkovský les. Tehdy ještě pojem jako „pravidelný monitoring" nebyl na našem úřadě vnímán příliš vědecky a do terénu se vyráželo spíše „za odměnu". Jedny z našich prvních společných jízd byly motivovány právě snahou o nalezení jeřábka lesního.

Tento druh se v České republice vyskytuje především na Šumavě, přilehlém Blanském lese a Novohradských horách. Další populace žije v oblasti Beskyd a Jeseníků, nepočetný výskyt byl zaznamenán také v Českomoravské vrchovině, v Krkonoších a v Krušných horách. V říjnu 2002 byl jeřábek pozorován u Františkových Lázní (Šťastný et al. 2006).

Jeřábek vyhledává především staré horské lesy s bohatým podrostem listnatých stromů a keřů. Má rád světliny, zarůstající paseky, přechody mezi jednotlivými typy lesa a lesní cesty. Své teritorium pak téměř neopouští – zřídkakdy přeletuje na vzdálenosti větší než stovky metrů. Zde proto musí po celý rok nalézt dostatek potravy – živí se pupeny listnatých stromů (jeřábů, olší a dalšími), jehnědami bříz a lísek, pupeny vřesu a nejrůznějšími bobulemi, v létě pak bylinami a nejrůznějším hmyzem včetně larev mravenců. Na podzim požírá také nejrůznější semena, bukvice a dokonce malé žaludy a to mnohdy v takovém množství, že se pták nemůže dost dobře pohybovat. V žaludku má tvrdé kamínky a tvrdá semena (šípek, trnka), která pomáhají rozmělnění potravy (Hudec et Šťastný 2005). Obývá většinou polohy mezi 500 až 800 m n. m.

Právě na takových stanovištích jsme se před rovnými deseti lety s Pavlem Řepou na území CHKO Slavkovský les pokoušeli jeřábka najít. Nejlépe se prý jeřábci zjišťují na přelomu září a října. Pečlivě jsme procházeli zejména oblast kolem Nové Vsi a pískali mysliveckými vábničkami. Zvýšenou pozornost jsme ale věnovali i území na svazích Slavkovského lesa mezi Úbočím, Dolním Žandovem a Kynžvartem. Nacházejí se zde totiž rozsáhlé plochy zarůstající již desítky let náletovými dřevinami, především břízou a osikou, na vlhkých místech pak hlavně olší lepkavou a na starých mezích lískou obecnou – pro jeřábka zkrátka ideální biotop. Přesto však tehdy nejvýznamnějším výsledkem zůstalo mé nováčkovské poznání území.

Zda je jeřábek lesní stálým obyvatelem Slavkovského lesa, který jen dlouhodobě unikal pozornosti přírodovědců, nebo se k nám rozšířil nově, případně zmiňovaný nález patří náhodnému hostu, zatím nevíme. Pokusíme se na to však v příštích letech přijít. Při dvou návštěvách žandovského cvičiště s vábničkou se prozatím jeřábka zaznamenat nepodařilo.

Život druhu

Jeřábek lesní (*Bonasa bonasia*) je jediný z rodu tetřevovitých, který žije v monogamních svazcích. Páry se utvářejí již na podzim. Samci si hájí teritorium tenkým pískáním, kterým se ozývají až do počátku května. Samička snáší od dubna do počátku června 4–14 (nejčastěji 10) hnědě skvrnitých vajíček. Hnízdo je, stejně jako u ostatních hrabavých, malá prohlubeň v zemi vystlaná listím, trávou a peřím. Často bývá umístěno u paty stromu, těsně u balvanu, mezi kořeny či pod keříky. O vejce a malá mláďata se stará pouze samička. Již ve stáří 4 dnů se kuřata pokoušejí o první let a v 10 dnech už v noci hřadují na nižších větvích stromů. Tehdy se k nim připojuje kohoutek, který se dosud zdržoval nedaleko.

Celkově se však o životě jeřábka ví vzhledem k jeho skrytému způsobu života jen velmi málo. V přírodě ho obvykle vyplašíme v hustém podrostu na zemi, odkud prudce vzlétá s hlasitými údery křídel do korun stromů. Tehdy můžeme tohoto hrabavého ptáka velikosti koroptve rozeznat také podle tmavého pruhu na konci ocasních per.

Početnost jeřábka

Základ latinského názvu jeřábka (*Bonasa bonasia*) – „bona assa“ – znamená dobrou pečeni. Jeho maso bylo totiž odedávna pokládáno za lahůdku. Do roku 1967 proto u nás patřil mezi oblíbenou lovnou zvěř, dnes je však již chráněn zákonem v kategorii silně ohrožený.

Jeřábek se vyskytuje po celé Sibiři a zasahuje kromě tajgy až do smíšených a listnatých lesů západní Evropy a Dálného východu. V současné době jeho populace v západní Evropě klesá, to je však kompenzováno mírným růstem populace ruské. V České republice se zdá, že je stav populace od 70. let stabilní, odhadován na 900–1800 párů (Šťastný et al. 2006). Odhad je však vzhledem ke skrytému způsobu života jeřábka značně obtížný. ■

Literatura:
Hudec K. et Šťastný K. (2005): Fauna ČR Ptáci 2/I. – Academia, Praha, 572 pp.
Štastný K., Bejček V. et Hudec K. (2006): Atlas hnízdního rozšíření ptáku v České republice. – Aventinum s. r. o., 463 pp.

KRÁTKÉ ZPRÁVY

■ **U toku řeky Teplé**, v okolí Bečova nad Teplou, Vodné, Krásného Jezu a Tepličky, byla v zimním období 2019/2020 provedena správcem toku – Povodím Ohře – **zdravotní probírka a údržba břehových porostů**. Během prací byly odstraněny poškozené, napadené či jinak nebezpečné a nestabilní stromy. Po konzultacích se Správou CHKO Slavkovský les nebyla však část dřevin určených ke kácení skácena celých. Stromy doupné – tedy starší, mohutné dřeviny, často již za zenitem či odumírající a trouchnivějící – byly seřezány na několik metrů vysoká torza, která už nejsou riziková pro bezpečný chod řeky, ale svou nezastupitelnou roli pro rozličné druhy zvířat mohou i v této formě nadále plnit. Torza stromů bývají velmi důležitá mimo jiné pro vývoj hmyzu a v dutinách hnízdící druhy ptáků. Povodí Ohře chceme poděkovat za úspěšnou spolupráci při ochraně biodiverzity okolí řeky.

Biotop jeřábka lesního u Dolního Žandova. Foto Přemysl Tájek.

Pohlednice z vrcholu Dyleně s původním kamenem, odeslaná v roce 1934. Sbírka Městského muzea Mariánské Lázně.

Střed Evropy na Dyleni?

Jaromír Bartoš, Městské muzeum Mariánské Lázně

K oblíbeným a navštěvovaným místům okolí Dyleně patří impozantní žulový kámen označující střed Evropy. Jaký je jeho skutečný příběh? Nacházíme se při jeho návštěvě opravdu uprostřed Evropy?

O umístění památníku rozhodla rada městyse Neualbenreuth dne 21. května 1985, která celý projekt financovala. Téhož roku 29. srpna byl kámen slavnostně odhalen za hojné účasti veřejnosti. Památník označující střed Evropy se měl co nejvíce podobat původnímu kameni z vrcholu Dyleně s tím, že měl být umístěn co nejblíže jeho původní poloze. Postaven byl v těsné blízkosti česko-německé hranice, v nadmořské výšce 820 m, skoro v nejvyšším bodě tehdy pouze německé, dnes i české hraniční turistické trasy. Kámen byl vytvořen z 1700 kg těžkého bloku žuly z Flossenburgu, byl opracován kameníkem Rudolfem Strötzem z Tirschenreuthu na rozměry 47 × 44 × 135 cm a opatřen tesanými nápisy na všech stranách.

Na levé straně kamene se nachází letopočty 1284 a 1985, kde starší letopočet označuje první zmínku o městysi Neualbenreuth, druhý pak odkazuje na rok osazení kamene. Na pravé straně nalezneme další dva roky a to 1591 a 1862. Tato data ohraničují období právního smíru mezi Chebem a klášterem ve Waldsassenu na území označovaném dříve jako Frais (hovorově Fraisch). Roku 1591 byl uzavřen smír mezi oběma vrchnostmi o soudní pravomoci nad tímto územím a od tohoto roku docházelo vždy k 29. červenci k ročnímu střídání pravomocí. Tato výjimečná právní úprava měla být pouze dočasná, ale nakonec se udržela dlouhých 271 let. Ukončena byla až 24. června roku 1862 tzv. Vídeňskou smlouvou, kterou podepsal rakouský císař František Josef I. a bavorský král Maxmilián II. Smlouvou byla i jednoznačně určena státní hranice mezi Bavorskem a českými zeměmi, která platí do–dnes. Na zadní straně kamene se pak nachází znak Neualbenreuthu a pod ním znak Chebu jako doklad jejich úzké provázanosti.

Na čelní straně, pod vrcholem kamene, upoutá pozornost vytesaný nápis označující

právě střed Evropy: „MITTELPUNKT EUROPAS“ a pod ním zkratky nápisu v latině „C. R. OPER. ASTR. TRIG. PRO MENS. GRAD. MED. EUROP. 1865“, které znějí tajemně, jako nějaké zaklínadlo. Celý latinský nápis v přepisu zní: „Caesareo Regia OPERatio ASTRonomico- TRIGonometrica PRO MENSura GRADus MEDiae EUROPae. 1865“, v překladu: „Císařsko-královské astronomicko-trigonometrické práce pro stupňové měření Střední Evropy. 1865“. Tento text byl zkopírován z původního kamene, který byl osazen jako trigonometrický bod na vrcholu Dyleně již v roce 1865. Podnět k zaměření nové trigonometrické sítě na území českých zemí dal pruský generál J. J. Baeyer svým návrhem na sjednocení evropských sítí za pomoci mezinárodního sdružení středoevropských států. Na základě tohoto návrhu se měla vykonat ve státech tohoto sdružení přesná stupňová měření, která by se dala spojit v jeden celek. Roku 1863 vznikla stálá komise středoevropského stupňového měření, čítající sedm členů, včetně habsburské monarchie. Když později přistoupilo i Španělsko a Rusko, bylo středoevropské měření přejmenováno roku 1867 na evropské. Sdružení států pak bylo základem pro pozdější vznik Mezinárodní geodetické asociace.

Doposud se jedná pouze o technickou záležitost. Kde se tedy vzala informace o údajném středu Evropy? Velice pravděpodobně jde o kombinaci několika faktorů. Zaprvé o nepochopení pravého významu latinského nápisu, kdy došlo k chybnému výkladu ve smyslu: „… měření středu Evropy“ namísto „… Střední Evropy“. První zmínku o údajném středu Evropy jsem našel v roce 1927 v časopise Der Naturforscher v článku od prof. E. Kaisera z Plavna, kde se o vrcholu Dyleně píše: „*je označen tabulí s latinským textem jako střed Evropy*“. Časopis byl ve své době oblíbeným tiskem a jistě přispěl k rozšíření pověsti v řadách německých čtenářů. Tento chybný výklad se objevuje i v pracích některých současných regionálních badatelů. Útěchou nám může být skutečnost, že k tomuto mylnému výkladu docházelo i na jiných místech Čech, kde se konalo totéž trigonometrické měření, a kde byl osazen kámen se stejným textem,

▲ Fotografie z konce 30. let se zvýrazněným nápisem označujícím střed Evropy. (www.zdeneksmida.cz)

▲ Slavnostní odhalení nového středu Evropy v roce 1985. Foto Adam Gammanick.

například na vrcholu Kohout v předhůří Novohradských hor.

Zadruhé se jistě mohlo jednat i o šikovný marketingový tah, který mohl mít za cíl přilákat k vrcholu více turistů. V roce 1926 byla totiž otevřena pod Dylení chata chebského alpského spolku a provozovateli se jistě zpráva o Dyleni, jako středu Evropy, hodila. V turistickém průvodci okolím Dyleně z roku 1932 se ještě ve střízlivém popisu o vrcholu nikde neobjevuje jeho význam jako středu Evropy. Pokud by tato informace byla v době vydání publikace všeobecně známá, jistě by se o ní autoři zmínili. U zimní fotografie z vrcholu je pouze lakonický popisek: „Na triangulačním bodě vrcholu Dyleně“. Zmínka o středu Evropy se ale v této publikaci objevuje mezi dobovými reklamami, kde je upoutávka na výše zmiňovanou turistickou chatu. Zde se hned v první větě uvádí, že se chata nachází „v blízkosti

Dnešní podoba trigonometrického bodu na Dyleni. Foto Jaromír Bartoš.

geografického středu Evropy“. Stejný údaj je na pohlednici s fotografií vrcholu Dyleně odeslané v roce 1934, kde návštěvník chaty doplňuje přípis: „*prý se jedná o střed Evropy*“.

Na konci třicátých let a v období 2. světové války, v období vzepětí německých národoveckých aktivit, získává původní trigonometrický kámen i další význam. Není to již pouhý střed Evropy, ale stává se z něj i symbolický střed Svaté říše římské národa německého. I tento poslední význam vedl po odsunu českých Němců v roce 1946 ke snaze obnovit kámen a s ním i vzpomínku na ztracený domov.

Ve vysídlenecké krajanské literatuře se objevuje zmínka o tom, že na původním kameni měla být osazena pamětní měděná deska připomínající střed Evropy. Bohužel tyto vzpomínky bývalých usedlíků se mi nepodařilo ověřit a jsou často protimluvné, neboť se i uvádí, že: „…*na žádnou měděnou desku s nápisem Střed Evropy si nikdo nevzpomíná*“. Možná mohla být na místě usazena krátce v období let 1938–46, kdy byla nad kamenem postavena nová dřevěná triangulační věž. V roce 1951 se objevuje zpráva o tom, že údajná měděná deska byla Čechy odstraněna společně s kamenem a ten nahrazen kamenem ve tvaru pyramidy. Stejný článek byl otištěn i v souborné publikaci z roku 1977, kde je k textu připojena kresba severovýchodního koncového bodu geodetické základny z roku 1873 na Ypsilonce u Chebu. Omyly ve vzpomínkové literatuře bývají poměrně časté.

Původní kámen na vrcholu Dyleně byl nahrazen novým osazením, pravděpodobně již během prací na budování Astronomicko-geodetické sítě, které byly ukončeny v roce 1954. Pozorovací a odposlouchávací věž byla postavena mimo geodetický bod, jež zůstal do dnešního dne zachován.

Vraťme se zpět k současnému památníku středu Evropy. Během jeho odhalení v roce 1985 připomněl ve své řeči starosta Neualbenreuthu, Albert Köhler: „*Evropy nelze dosáhnout vytvořením více středů Evropy z mrtvých kamenů na různých místech. Kameny by měly žít. Žít však může jen to, co může růst na tradiční a historické půdě. Vzhledem k nedaleké hranici se mnou budete souhlasit, když řeknu: Máme dost kamenů, které oddělují Evropu!*“

Po pádu železné opony před 30 lety, se střed Evropy stal výletním místem nejen pro návštěvníky z německé strany, ale konečně i ze strany české. Kámen ožil jako místo setkávání. Pokud někdy zavítáte k tomuto symbolickému středu Evropy, stojí za to si krátce připomenout, že před vámi nestojí pouze chladný kámen, který zde byl umístěn na základě exaktních matematických výpočtů, ale že symbolizuje mnohé lidské osudy, touhu po domově a celá staletí složitého soužití na česko-německé hranici. ■

Použitá literatura:
Černý Z. (2009): Ve znamení stříbrné protěže – sekce Cheb a Chebsko Německo-rakouského alpského spolku. In: Sborník muzea Karlovarského kraje 17: 165–184.

Fischer G., Lotter, M. (1932) Sommerfrischen, Erholungsstätten und Ausflugsorte im Kaiserwald, Tillengebiet und Tepler Hochland. Plan bei Marienbad: Wegweiser für Alle: 68.
Hufnagel H. (1977): Der Tillenberg. In Marienbad, Der Weltkurort mit den Gemeinden des Landkreises, Ein Heimat- und Ortsbuch. II. Band. Bad Homburg, Heimatverband der Marienbader Stadt und Land: 1204.
Kaiser E. (1927): Der Kammerbühl bei Franzensbad-Eger. In: Der Naturforscher. Illustrierte Zeitschrift für das gesamte Gebiet der Naturwissenschaften, des naturwissenschaftlichen Unterrichts und des Naturschutzes mit amtlichem Nachrichtenblatt der Staattlichen Stelle für Naturdenkmalpflege in Preußen. Schoenichen, Prof. Dr. Walther. Heft 8 November. Jahrgang 4. Berlin. Hugo Bernmühler: 389–392.
Köstler M. (1989): Der Tillenberg bei Neualbenreuth – Mittelpunkt Europas? In: Heimat – Landkreis Tirschenreuth, 1: 41.
Richter G. (1951): Der Mittelpunkt Europas: Die Kupferplatte auf dem Tillenberg von der Tschechen entfernt. In: Marienbad-Tepler Heimatbrief, 30: 9–10.
Richter G. (1977): Der Mittelpunkt Europas. In Marienbad, Der Weltkurort mit den Gemeinden des Landkreises, Ein Heimat- und Ortsbuch. I. Band. Bad Homburg, Heimatverband der Marienbader Stadt und Land: 95.
Sehr E. (1985): Granitsäule erinnert an den Mittelpunkt Europas. In: Marienbad-Tepler Heimatbrief, 36, Jahrg., 445: 348.
Scharnagl F.(1985): Feier am Mittelpunkt Europas. In: Marienbad-Tepler Heimatbrief, 36, Jahrg., 446: 403–404.
web1: www.neualbenreuth.de/tourismus/sehenswertes/uebersicht/#/de/neualbenreuth/default/detail/POI/p_100001548/mittelpunkt-europas-802-m-u-nn

Památník středu Evropy se znaky měst.
Foto Jaromír Bartoš.

KRÁTKÉ ZPRÁVY

■ Oprava silnice v Dubině, obec Šemnice, která proběhla v loňském roce, s sebou přinesla **nové poznatky o geologii Doupovských hor**. V zářezu cesty se kromě vrstev úlomkových lavin a laharů podařilo odhalit i usazeniny třetihorních sladkovodních vápenců a diatomit (křemelina). Nalezeno bylo několik otisků listů a zbytky fosilních dřev. Po prozkoumání odborníky z Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy budou následně zařazeny do sbírek Muzea Karlovy Vary. O nálezech Vás budeme podrobněji informovat na stránkách některého z příštích čísel Arniky.

■ Evropsky významnou lokalitu Bystřina – Lužní potok postihuje již několik let velké sucho, které zasáhlo nejen kriticky ohroženou perlorodku říční, ale i další ohrožené druhy vyskytující se v oblasti Česko-Bavorsko-Saského trojmezí. **V loňském roce Správa CHKO nechala vytvořit v Ašském výběžku pět tůní**, které nám pomáhají zadržovat vodu v krajině a zároveň se osvědčily jako útočiště pro vodní živočichy. V dalších letech budeme ve vytváření tůní v zájmovém území pokračovat a chceme tak podpořit vodní režim nejen v širším okolí tůně, ale i v níže položených vodotečích.

■ Speciální **satelitní vysílačky**, kterými byla vybavena **dvojice orlů mořských** okroužkovaných v roce 2017 na hnízdě ve Slavkovském lese, stále fungují. První z dvojice orlů se pohybuje především ve vojenském prostoru Grafenwöhr v Bavorsku a na Tachovsku (přírodní rezervace Tisovské rybníky a její okolí). Druhý z orlů se zdržuje hlavně na Horažďovicku, v Brdech a na Křivoklátsku. Informace o poloze orlů jsou průběžně zveřejňovány na webu http://www.birdtelemetry.cz. Naše orly najdete pod označením AUKO18 a AUKO19.

Velké šelmy, zlomky z historie jejich výskytu v severozápadních Čechách

Na základě prací Christiana Lehmanna, Ing. Josefa Ministra a RNDr. Luďka Hůrky, CSc. sestavil Jan Matějů, Muzeum Karlovy Vary

Zájem o velké šelmy provází člověka od nepaměti. V minulosti představovaly pro člověka především konkurenci, která ho mohla i ohrozit na životě. Časy se změnily a velké šelmy utrpěly v zápase s lidskou společností drtivou porážku. Přesto však v tom, jak je vnímáme, přetrvává kromě zvědavosti a respektu i trocha zášti.

Mezi ochránci přírody, myslivci, chovateli dobytka i laickou veřejností silně rezonuje téma současného spontánního návratu velkých šelem do české přírody. Co nového to přinese? Zůstane zde dostatek zvěře pro lovce? Kolik bude stát zabezpečení stád ovcí? Neohrozí nás to na zdraví a životech?

Jak přesně to dopadne, se neodvažuji soudit, jen myslím, že to nebude tak dramatické, jak naznačují některé „fundované“ internetové diskuse. Ostatně, určitým vodítkem by nám mohlo být to, co o velkých šelmách víme z doby, kdy byly i v našem kraji doma.

Začít můžeme třeba **rysem ostrovidem** (*Lynx lynx*). O jeho historickém výskytu na území dnešního karlovarského kraje toho víme nejméně. Možná je to způsobeno skutečností, že se jedná o šelmu „střetávající se“ s člověkem poměrně zřídka. Nejstarší záznam o výskytu rysa v našem regionu pochází z roku 1436 z Ašska, respektive z okolí sousedního Bad Elster (Sasko). Další zprávy jsou až z 18. a 19. století a obvykle, i když to není vždy výslovně uvedeno, jde o poslední úlovky rysa v dané oblasti. V roce 1708 byl uloven jeden rys na Toužimsku. Na Ostrovském panství byl

Dobový obrázek rysa převzatý z díla C. Gessnera (1551–1587) Historiae animalium.

Dobový obrázek medvěda převzatý z díla C. Gessnera (1551–1587) Historiae animalium.

v letech 1710–1734 doložen zástřel pouze jediného rysa a poslední byl skolen v roce 1737 (Vodochodská 2013). Poslední rys na Ašsku byl uloven v roce 1774. V Krušných horách byl poslední rys skolen roku 1815 na Kraslicku (Hůrka 1982), ovšem jiné prameny tuto událost datují do let 1822 až 1827 a kladou ji k Jindřichovicím (Glückselig 1842). Posledním historicky zaznamenaným rysem v našem kraji byla samice, kterou 12. června 1830 skolil hajný J. Kallista v Doupovských horách u Tocova. Nebylo to nijak velké zvíře: "*wog 25,75 Pfund und 43 Zoll lang"* (přibližně 13 kg a 108 cm). Majitelé panství Colloredo-Mansfeldové věnovali ulovenou rysici Landesmuseu Prag, tedy dnešnímu Národnímu muzeu. Bohužel preparát se do dnešních dnů nedochoval.

S **medvědem hnědým** (*Ursus arctos*) je to jiné. Údajů o této velké nápadné šelmě, která má-li možnost, „ráda využije lidské pohostinnosti", máme mnohem víc. Ten nejstarší je ze samého konce 14. století. Právo lovit medvěda bylo v té době vyhrazeno pouze majiteli panství. Když v roce 1399 páni z Rýzmburka udělili Bečovu městská práva, povolili novopečeným měšťanů také lovit medvědy, ale jen v období 14 dnů před masopustem. Následuje údaj z roku 1436, který se vztahuje i na Ašsko, o tom, že na 14 hodin cesty od Elsteru (Bad Elster) bylo v tomto roce uloveno pět medvědů. Podle jiných pramenů jich mohlo být šest. I přes nejasnosti v detailech je zřejmé, že medvěd byl tehdy celkem hojnou zvěří nejen u Aše, ale i v okolí Chebu. Ve zdejší kronice se v období 1460–1675 pravidelně objevují výdaje související s pořádáním honů na medvědy. V 16. století a v první polovině 17. století je medvěd zmiňován jako častý také v Krušných horách a Slavkovském lese.

Senzace a katastrofické zprávy nejsou jen záležitostí současné doby, i v minulosti si

na ně lidé potrpěli, a proto se nám dochovala řada zpráv o střetech lidí s medvědy. Například v roce 1538 byl poraněn myslivec u dnes zaniklé Krásné Lípy nedaleko Hrozňatova. Jako opatření ke snížení stavu medvědů nařizuje Cheb roku 1555 vyplácet 20 grošů za každou odevzdanou medvědí kůži. V červenci 1591 poranil nedaleko Milířů u Lokte medvěd ovčáka. Výdaje za felčara byly 4 zlaté, 16 krejcarů a 4 feniky. V srpnu se podařilo medvěda skolit a lovci byla vyplacena odměna 1 zlatý a 10 krejcarů[1].

Hned ke třem napadením medvědem došlo v roce 1610. U Lokte byl jeden člověk zraněn, postřelený medvěd napadl a těžce zranil císařského lesního Barthela Troppa z Kovářské a do třetice rozsápal medvěd pasáčka dobytka nedaleko krušnohorské osady Háj na Hornohradském panství. Ve zprávě se píše: „*Když se stádo vrátilo domů bez něj, šli jej hledat a našli ho mrtvého s ožraným obličejem.*“ V tomto koutu Krušných hor zjevně nebyla o medvědy a střetnutí s nimi nouze, jejich lov byl však vyhrazen pouze vrchnosti a zle by se vedlo každému, kdo by to porušil. Dokládá to třeba příběh Benedikta Schmiedla, majitele hamru v Kovářské, který zaznamenal Christian Lehmann, evangelický farář a krušnohorský kronikář: „*Dne 31. října 1654 zemřel Benedict Schmiedel z České Kovářské, dobrý střelec a majitel hamru. Často slýchával nářky, že medvědice škodí milířům a prohání lesní dělníky. Kvůli strachu z ní chodil Schmiedel stále s puškou. Jednou potkal medvědici i s dvěma mláďaty. Aby si zachránil život, vystřelil, a mrtvá medvědice padla k zemi. Obě mláďata olizovala svou mrtvou matku. Jelikož přicházeli lidé, utekla mláďata na jedli (borovici), ze které však byla setřesena dolů. Přestože jednal Schmiedel v sebeobraně, upadl do nemilosti. Jel vše vysvětlit do Prahy. Na Pražském hradě pobýval císař Matyáš se svou ženou Annou Ferdinandou a dcerou Annou Marií, vévodkyní z Mantovy. Císař nechal do síně přivést ony dva malé medvědy a svou ženu vyzval, aby medvíďata škádlila. Ta vlezla císařovně pod sukně, což přítomné vyděsilo, ale i rozesmálo. Císař udělil Schmiedelovi pardon a sám uznal, jak je medvěd i setkání s ním v lese nebezpečné.*“ (překlad Marcel Paška). S ohledem na dobový kontext se událost stala někdy v letech 1611–1612.

Údaje „černé kroniky“ pokračují i v dalších letech, například v roce 1618 medvědice zle pokousala střelce z Loučné, když na něj s dvěma medvíďaty vyběhla z dutého stromu. A pro změnu opět u Loučné zabil v roce 1643 lesní dělník sekerou medvěda, který ohrožoval jeho kozu. O podobné historky popisující střetnutí s medvědem není v Lehmannově kronice nouze. Ovšem ne vždy byly tyto údaje věrohodné, kromě myslivecké latiny je zkreslovaly různé pověry. I vzdělaný pastor Lehmann zařadil do své kroniky historku o tom, jak medvěd na poli napadl a obtěžkal děvečku. Plod se později naštěstí podařilo za pomoci léků vyhnat.

Přes všechny přimíchané bludy a pověry je zjevné, že v 17. století a zejména v době třicetileté války nebyli medvědi v Krušných horách vzácní. Podle záznamů o loveckých úspěších saských kurfiřtů, jejichž lovecký revír zahrnoval také oblast mezi Horní Blatnou, Jáchymovem a Božím Darem, skolili Jan Jiří I. a Jan Jiří II. v letech 1611–1680 celkem 497 medvědů! Největší z nich údajně vážil šest a půl centýře, tedy asi 350 kg. Medvědům přála doba třicetileté války. Podle Christiana Lehmanna bylo kolem roku 1645 v pohraničních lesích mezi Horní Blatnou a Vejprty asi 60 starých medvědů, kteří poškozovali stáda a dokonce vnikali do stavení, kde brali vše, co bylo k snědku. V této době dokonce medvěd řádil i v Karlových Varech (volně přeloženo dle Lehmanna): „*Na den Jana Křtitele v roce 1646 k deváté hodině večerní přihnala se k městu silná vichřice s hromy a blesky nad krušnohorskými lesy lámající staré jedle a buky, která zahnala velkého medvěda k městečku. Do druhého dne zničil před Horní karlovarskou bránou úly, že včely v rojích napadaly dobytek i lidi.*“

[1]Jeden zlatý, též dukát, byl 30 grošů nebo 190 krejcarů. Tesař bral týdně přibližně 18 grošů, husa stála 7 grošů, slepice 3 groše, sud piva 12 grošů a za 18 grošů si mohl člověk koupit nové boty (web1).

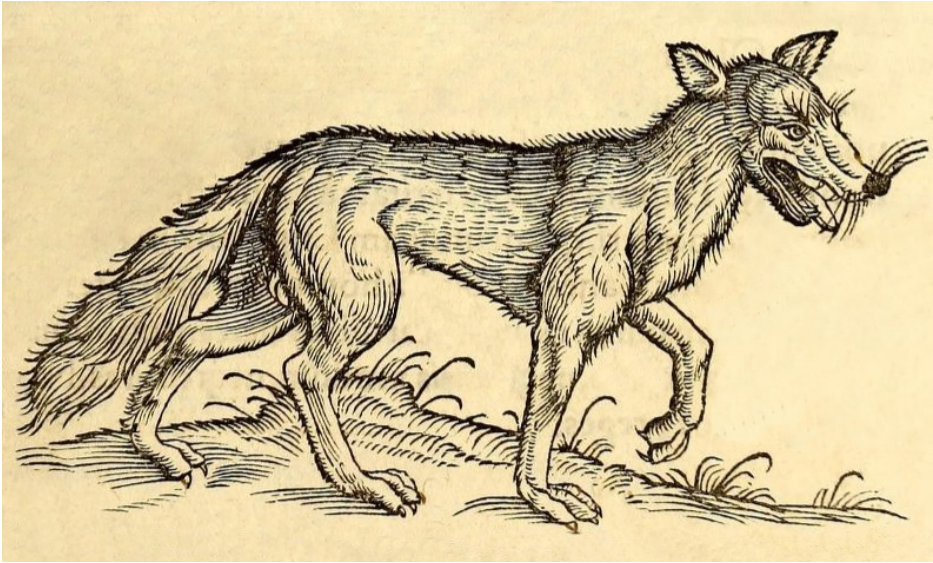

Dobový obrázek vlka převzatý z díla C. Gessnera (1551–1587) Historiae animalium.

Na tomto místě si dovolím přidat ještě jednu medvědí historku, tak jak ji zaznamenal Christian Lehmann a převyprávěl Josef Ministr, související s oblibou štvanic na medvědy, kteří byli pro tyto účely chytáni a dopravováni na šlechtické dvory. „*V roce 1666 v ostrovských lesích chycený silný medvěd, držený v ohradě tamní zámecké zahrady, prokousal plot, vychytal v umělém rybníčku zlaté ryby a raky, zadávil bobry a vše sežral.*“

S přelomem 17. a 18. století však v celém kraji medvědů značně ubylo a řídnoucí zprávy jsou většinou dokladem jejich posledního výskytu. Poslední zástřelné za medvěda v Doupovských horách vyplatil hrabě z Losinthalu na svém statku Vintířov v roce 1650. Z roku 1675 je poslední vyúčtování honu na medvěda v záznamech města Chebu, na panství Ostrov byl medvěd naposledy pozorován roku 1695, kdy se objevil na polích u Merklína a jen o dva roky mladší je poslední záznam medvěda na panství Kynžvart. V roce 1706 byl uloven předposlední medvěd na Toužimsku. Poslední byl odchycen o tři roky později a zaslán do ostrovské menažerie, kde na něj byla uspořádána štvanice. Poslední zástřelné za medvěda bylo na sousedním Tepelsku vyplaceno v roce 1736. V době sedmileté války (1756–1763) byl u vyhořelého mlýna Röttenmühle u Horních Pasek složen poslední medvěd na Ašsku. Brzy poté přišel konec medvědů i v Krušných horách. Poslední medvěd byl uloven v lese Bärenwald, mezi Kovářskou a Vejprty, kolem roku 1763.

Vlk obecný (*Canis lupus*) to v našich krajích neměl nikdy lehké. Byl intenzivně huben téměř v každé době. Již Přemysl Otakar II. nařídil roku 1268 kopat vlčí jámu s návnadou husy nebo selete u každé vsi (Tuma 2012). Podobně jako u rysa je nejstarším záznamem o výskytu vlků zápis o výsledcích celoročního lovu v okolí Elsteru (Bad Elster) v roce 1436, ulovilo se tehdy 13 vlků. V roce 1624 zmiňuje kynžvartský urbář vlka jako škodnou, která musí být hubena. První zprávou „černé“ kroniky Christiana Lehmanna je nešťastné zabití českého fořta vlky v Krušných horách: „*Roku 1632 jel v zimě český fořt s manželkou z Blatné domů do Abertam. Zaútočilo na ně*

Vlk. Grafický list Johanna Eliase Ridingera.
Sbírka Muzea Karlovy Vary.

několik vlků. Fořt na ně vystřelil ze své pušky a jednoho vlka zasáhl. Předal manželce opratě a chtěl střeleného vlka dobít. Mezitím se kůň splašil a odtáhl saně s manželkou až k lesníkově domu. Manželka poslala pro manžela okamžitě saně i s pochodněmi. Ale příliš pozdě. Vlci nenechali toho střeleného o samotě, ale sežrali i půlku fořta, který zemřel na vykrvácení ve svém domě a jeho dům upadl do velkého zármutku a srdcebolu.“ (překlad Marcel Paška).

Vlci si v době třicetileté války nemohli stěžovat na nedostatek potravy. Když v březnu 1641 táhl švédský generál Johan Gustafsson Banér průsmykem u Přísečnice z Čech do Saska následovaly armádu smečky vlků, kteří požírali vše mrtvé, co za armádou zůstalo: lidi, koně, dobytek a psy. Případy, kdy vlci někoho zle pokousali, nebyly v té době v Krušnohoří vzácné. Ke dvěma smrtelným útokům došlo v roce 1642 na Ašsku. V březnu byl v lese vlkem přepaden osmiletý hoch Jan Langer, z nějž nezbyla než hlava a rameno. V poslední červencový den byl vlkem zadáven a „*od hlavy po nohy ožrán*“ desetiletý hoch, který v lese sbíral houby. Takové smrtelné útoky vlků na lidi však byly celkem řídké. Zato ovce, kozy a svině, ale též hovězí dobytek napadali vlci často. Ztráty na dobytku nebyly jen záležitostí Krušnohoří, v roce 1649 vlci zle potrhali ovce na Podbořansku. „Zachráněné“ maso, celkem 186 šrůtků, bylo urychleně dovezeno do panské udírny do Toužimi ke zpracování.

Vlci byli hubeni všemi možnými způsoby. Pořádaly se na ně naháňky, často za povinné účasti desítek až stovek poddaných, ozbrojených vším co měli po ruce. Podobně jako v lovu medvědů tak i v lovu vlků, nejspíš díky příhodnému revíru a dostatku náhončích, vynikali saští kurfiřti. Otec Jan Jiří I. jich údajně skolil 3872, syn Jan Jiří II. „jen“ 2595. Útěchou mu může být, že otce překonal o 93 kusů v počtu skolených medvědů. Další možností jak hubit vlky byly vlčí jámy. Tohle zařízení nabývalo různých podob – byla to kruhová nebo obdélníková jáma o průměru 2,5 až 4 metry a podobné hloubce, se svislými stěnami vyloženými kamenem nebo hladkými prkny. Uprostřed byl kůl s návnadou a jáma byla pečlivě přikryta roštím. Nevýhodou takového zařízení bylo, že chytalo i lidi. V roce 1647 zahynula při pádu do vlčí jámy osmiletá dcera lesníka z Čisté. Pádem do vlčí jámy nedaleko Jáchymova se roku 1591 těžce zranil saský farář a do 5 metrů hluboké vlčí jámy u Toužimi spadl roku 1689 lesník dokonce i se svým psem. Bylo proto nařízeno, aby byly vlčí jámy ohrazovány proti pádu lidí, nikoli vlků. Případně se od jejich používání zcela upouštělo a byly nahrazovány železy a samostříly, mnohdy ještě nebezpečnějšími. Později se proto používaly spíše různé lapáky a tzv. vlčí zahrádky – lapací zařízení, kdy se vlk dostal do úzkého průchodu mezi dvěma kruhovými dřevěnými palisádami a při probíhání do kola za sebou sám zavřel vstupní vrata (Tuma 2012).

Vlků však neubývalo tak rychle jako medvědů. Ještě v roce 1725 bylo vypláceno zástřelné za vlky na Chebsku a lovci z Toužimska a Žluticka si stěžují, že zvěř je tak rozeštvaná od vlků, že se nemohou dostat k ráně a splnit tak dodávky jelení a černé zvěře. Dokonce

ještě v roce 1755 ulovil na panství Kynžvart bývalý hospodářský ředitel Antonín Wohlrath jednu fenu a vybral tři vlčata. O rok později je zmiňován poslední zástřel vlka v polesí Kovářská (Schmiedlberg) na sousedním Loketsku (nejspíš je míněno polesí Kovářka u Svatošských skal). V roce 1785 bylo za vlka vypláceno zástřelné 1 zlatý v Jáchymově[2]. Ovšem vlci zde již byli vzácní, patrně poslední vlk v západních Krušných horách byl skolen roku 1800 na saském území nedaleko Horní Blatné a z roku 1803 je poslední údaj o ulovení vlka na Ašsku. Zatím poslední vlk na území dnešního Karlovarského kraje byl, poněkud překvapivě, uloven začátkem 19. století u Doupova: „*… vor kürzerer Zeit bei Duppau ein Wolf (canis lupus) geschosen*.“ (Glückselig 1842), někteří autoři údaj upřesňují na rok 1825 (Ministr 1964, Hůrka 1982).

Výše uvedený výčet historek z černé kroniky, byť se v prvé řadě jedná o černou kroniku rysa, vlka a medvěda, přístup veřejnosti k velkým šelmám, pravda příliš nevylepší. Ovšem než si začneme stýskat, jaké to byly hrozné časy, je si třeba uvědomit několik skutečností. Střety lidí a velkých šelem, ať již přímé nebo hospodářské, se v podstatě týkají pouze medvěda a vlka. Velká část těchto střetů spadá především do neklidného období třicetileté války, kdy (jak říká Lehmann): *„vlky nikdo nechytal, takže ve velkém množství, po deseti až dvaceti vnikali do vesnic*“. První saské prameny se zmiňují o vlcích v Krušných horách již ve 14. století, teprve v 17. století se však rozmnožili natolik, že scházeli z hor do měst a vesnic a napadali dobytek i psy (Vodochodská 2013). Lidé také trávili mnohem více času prací v lese, na pastvinách, loukách a polích, takže i příležitosti k setkání s šelmou byly o mnoho častější.

V dnešní době, kdy se vlci postupně vrací do České republiky i našeho kraje, začínáme od nuly a situace není stejná jako před staletími. Je na společnosti, aby rozhodla, zda je odmítneme či jim poskytneme prostor a zkusíme to s nimi znovu a lépe. ■

Použitá a doporučená literatura:

Andreska J. (2012): Medvěd hnědý, jeho vyhubení a návrat do naší přírody I. Živa, 5: 261–264.

Flasar I. et. Flasarová M. (1975): Die Wirbeltierfauna Nordwestböhmens. Zoologische Abhandlungen, Staatliches Museum fur Tierkunde Dresden, 33 (Suppl.): 1–150.

Gessner C. (1551–1587). Historiae animalium. Froschauer, Zürich. přístupné on-line: https://archive.org/details/iconesanimaliumq00gess/page/n74/mode/2up

Glückselig A. M. (1842): Der Elbogner Kreis des Königreichs Böhmen. Carlsbad und Elbogen, 218 pp.

Hůrka L. (1982): Zvěř západních Čech, historie a současnost. Sborník Západočeského muzea v Plzni, Příroda, 43: 1–118.

Lehmann Ch. (1699): Historischer Schauplatz derer natürlichen Merkwürdigkeiten in dem Meißnischen Ober-Ertzgebirge, in Verlegung Friedrich Lauckischens sel. Erben, druckts Immanuel Tietze, Leipzig. přístupné on-line: https://digitale.bibliothek.uni-halle.de/vd17/content/titleinfo/444881

Ministr J. (1962): Po stopách medvěda v karlovarském Krušnohoří. Lázeňský časopis, 9: 10–11.

Ministr J. (1964): Po stopách vlka na Karlovarsku. Lázeňský časopis, 12: 13.

Ministr J. (1971): Po stopách posledních vlků na Karlovarsku. Ochrana přírody, 26 (7): 156–159.

Ministr J. (1972): Po stopách posledních medvědů v severozápadních Čechách. Živa, 20 (4): 155–156.

Tuma D. (2012). Historická zařízení pro lov vlků. Památky západních Čech, 2: 30–36.

Vodochodská P. (2013): Historický výskyt velkých šelem v Krušných horách – Ms., 63 pp. [Bakalářská práce, PedF UK, Praha].

web1: https://wiki.rvp.cz/Kabinet/Obrazky/Historie/Ceny_a_platidla_v_minulosti

KRÁTKÉ ZPRÁVY

■ Nezvykle **suchý průběh dubnového počasí** posledních několika let se pravděpodobně významně projevil **na populacích některých druhů orchidejí**, jež jsou v západních Čechách dlouhodobě sledovány. Vegetace na lokalitách se vstavači mužskými, vstavači osmahlými nebo prstnatci bezovými je v důsledku sucha málo zapojená a svrchní půdní horizont tak ještě snadněji prosychá. To je pravděpodobně hlavní důvod, proč jsou na řadě lokalit zjištěné počty kvetoucích jedinců zmíněných druhů orchidejí nezvykle nízké. Někde dokonce nedokázaly loni rostliny vůbec vysemenit, protože během kvetení zcela uschly. Na některých lokalitách bude proto letos upraven způsob a intenzita sekání luk.

[2] V polovině 18. století byl jeden zlatý 20 grošů nebo 60 krejcarů. Tesař bral týdně přibližně 20 grošů, husa stála 15 krejcarů, slepice 6 krejcarů, sud piva 540 krejcarů a nové boty 60 krejcarů (web1).

Třešeň na Žitné (březen 2014).

Památný strom Třešeň na Žitné

Hana Kožíšková, AOPK ČR, Regionální pracoviště Správa CHKO Slavkovský les

V únoru letošního roku byl v chráněné krajinné oblasti Slavkovský les vyhlášen nový památný strom. Je již 37. v pořadí a zároveň se jedná o vůbec první ovocný strom, který v naší CHKO takto chráníme.

Památné stromy by měly být opravdu jedinečné, aby statut památného stromu neztratil na své mimořádnosti a měly by být vyhlašovány s rozvahou. Nejde tu však pouze o stromy s výjimečnými rozměry, ale také o stromy, které nás upoutají nějakou vzácností, magií, zajímavým příběhem, či připomínají historickou událost.

Památný strom „Třešeň na Žitné" je třešeň ptačí (*Prunus avium*) s výškou 8 m a obvodem kmene 210 cm. Možná Vás tyto rozměry překvapí, nejsou nijak obrovské. Tato třešeň je ovšem jedinečná svým vzhledem, který nám může připomínat přerostlou bonsaj nebo esovitě prohnutého obřího ještěra či hada – zvláště, když se vynoří z oparu na kopci za častých mlh, jež v místě jejího růstu panují. A zajímavý je strom i díky místu, kde se nachází.

Tato pozoruhodná třešeň má vývrtkovitě stočený kmen, který je přibližně ve dvou metrech ohnut do oblouku a dotýká se země. První kosterní větev se odděluje od kmene ve výšce 120 cm a další tři rostou vzhůru v místě, kde se kmen opět dotýká země. Z toho důvodu je koruna rozložitá, deštníkového tvaru. Netypickou podobu třešeň pravděpodobně získala díky působení drsného podnebí v otevřené krajině ve výšce téměř 800 metrů nad mořem, kde ji tvaroval vítr a mohutná sněhová pokrývka. Dokladem tvrdých povětrnostních podmínek jsou také četné mrazové trhliny na kmeni stromu.

Památná třešeň roste na místě bývalé obce Žitná, původně německy Rockendorf. Obec Žitná se po druhé světové válce stala součástí vojenského prostoru a byla kompletně zničena. V současné době nám ji připomíná pouze pomník padlým v první světové válce, informační tabule, zbytky kamenů v pastvinách po bývalých domech a několik osamělých stromů, jež pamatují bývalé obyvatele. Nově vyhlášená památná třešeň je tak i dokladem a připomínkou zániku obce. Můžeme si jen představovat, jakých lidských osudů se mohla stát svědkem.

Bohužel v době psaní tohoto článku nevíme, zda se jedná o planou třešeň, nebo zda jde o nějakou odrůdovou formu třešně. V případě, že by se nám podařila zjistit odrůda třešně, tedy i důkaz záměrného vysazení, byla by to vskutku připomínka života na Žitné.

Pan Petr Potůček, majitel pozemků na Žitné, mi vyprávěl, že když si člověk ráno přivstane, může vidět, jak prochází obloukem tvořeným ohnutým kmenem paprsky vycházejícího slunce. Myslím, že jednou si určitě přivstanu, abych si na vlastní kůži mohla prožít tento kouzelný okamžik. ■

Třešeň na Žitné v dubnu 2020.
Všechny fotografie Přemysl Tájek.

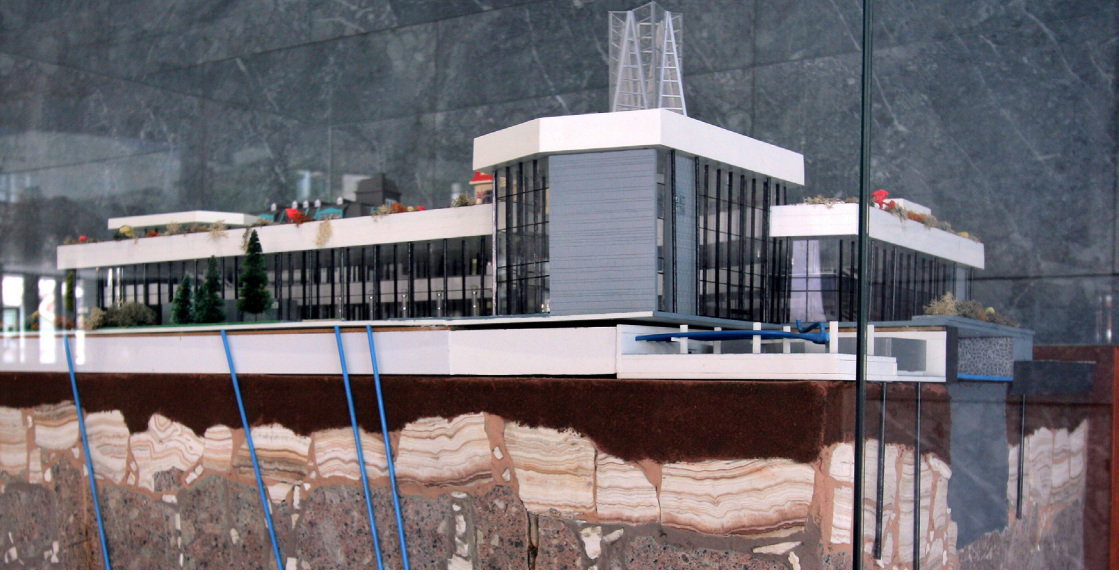

Model Vřídelní kolonády.

Vřídelní kolonáda v Karlových Varech z hledisek balneotechnických a přírodovědných

Tomáš Vylita, Správa přírodních léčivých zdrojů a kolonád Karlovy Vary, Institut lázeňství a balneologie a Univerzita Karlova

Stav Vřídelní kolonády v Karlových Varech se stal v posledních letech havarijním. Tato skutečnost vedla k úvahám o zachování stávající kolonády rekonstrukcí, nebo o vybudování nově vyprojektované stavby. Nastalý problém měl značný ohlas u veřejnosti, a proto redakce časopisu Arnika požádala hydrogeologa RNDr. Tomáše Vylitu o článek shrnující odborné názory.

Hydrogeologické poměry

Vřídelní kolonáda se nachází v centrální části vývěrové zóny karlovarské zřídelní struktury, v ochranném pásmu přírodních léčivých zdrojů lázeňského místa Karlovy Vary stupně IA, tedy v území nejpřísnější ochrany těchto zdrojů vůči antropogenním zásahům ve smyslu lázeňského zákona č. 164/2001 Sb. Vřídelní kolonáda je situována v místech střetu starších i mladších tektonicky založených poruch zemské kůry směrů V–Z, S–J, dále paralelních se zřídelní linií SSZ–JJV, respektive zlomů směru VSV–ZJZ.

Geologické poměry lokality jsou poměrně komplikované. V prostoru kolonády jsou uloženy nesourodé a proměnlivě mocné navážky (místy až přes 4 m mocné). Navážky jsou naloženy na zřídelních sedimentech, náležejících tzv. centrální akumulaci (dosahující běžně až do úrovně 10 m pod terénem, místy však i významně více, až 16,2 m, a v podobě žilníků dokonce až do 32 m pod terénem), a na fluviálních (říčních) sedimentech. Zřídelní sedimenty nejčastěji v podobě vřídlovců byly zastiženy mnoha staršími i novějšími vrty a sondami jak v prostoru vlastní kolonády, tak v jejím okolí.

Přítomnost zřídelních usazenin, které v severovýchodní části kolonádního suterénu vycházejí až na povrch, je z hlediska hydrogeologického zásadním faktorem pro ochranu termy a zřídelního plynu. Vřídlovce, jakkoliv nehomogenní a anizotropní a lidskými zásahy často porušené, jsou schopny vydržet i poměrně vysoké tlaky horké vody a bránit rozptylu termální vody na povrchu v podobě divokých vývěrů.

Přírodní poměry v místech Vřídelní kolonády jsou výrazně komplikovány též přítomností prostých podzemních vod mělkého obzoru, ať již z podložní žuly či z kvarterního pokryvu (poříční zvodeň). Ty jsou z tohoto prostoru vystupující termou (termální vodou) vytlačovány. I jejich role je pro ochranu termy a plynu podstatná.

Od října roku 1982 je v tomto prostoru terma jímána prostřednictvím 48,1–88,6 m hlubokých, tzv. průzkumně-jímacích vrtů, umístěných mezi kolonádou a kostelem sv. Máří Magdaleny. Celková vydatnost čtyř hlavních zdrojů činí přes 30 l/s, tvoří tedy naprostou většinu (cca 92–93%) využitelného množství termy z celé vývěrové zóny. Zbytek do 100% připadá na malé prameny a divoké vývěry mimo Vřídelní kolonádu.

Spolu s termou zde vlivem její vysoké teploty (až 73,4 °C) vystupuje v mechanické směsi i plynný CO_2 (původně pod větším tlakem ve vodě z velké části rozpuštěný). Vřídelní fontána, zásobovaná k tomuto účelu vyčleněným vrtem, vystřikovala v původním uspořádání, tj. do ledna roku 2016, směs termy s plynem do výšky 12 m a vlivem tlaku, pod nímž vystupuje k povrchu, mohla tryskat ještě o několik metrů výše. Od dubna roku 2016 byla Vřídelní fontána dočasně umístěna mimo půdorys kolonády.

Vývěry (historické i současné) termální vody v zájmovém území a jeho okolí; červená čerchovaná čára představuje hranici nejužšího ochranného pásma, oranžově zvýrazněna Vřídelní kolonáda, modře tok řeky Teplé.

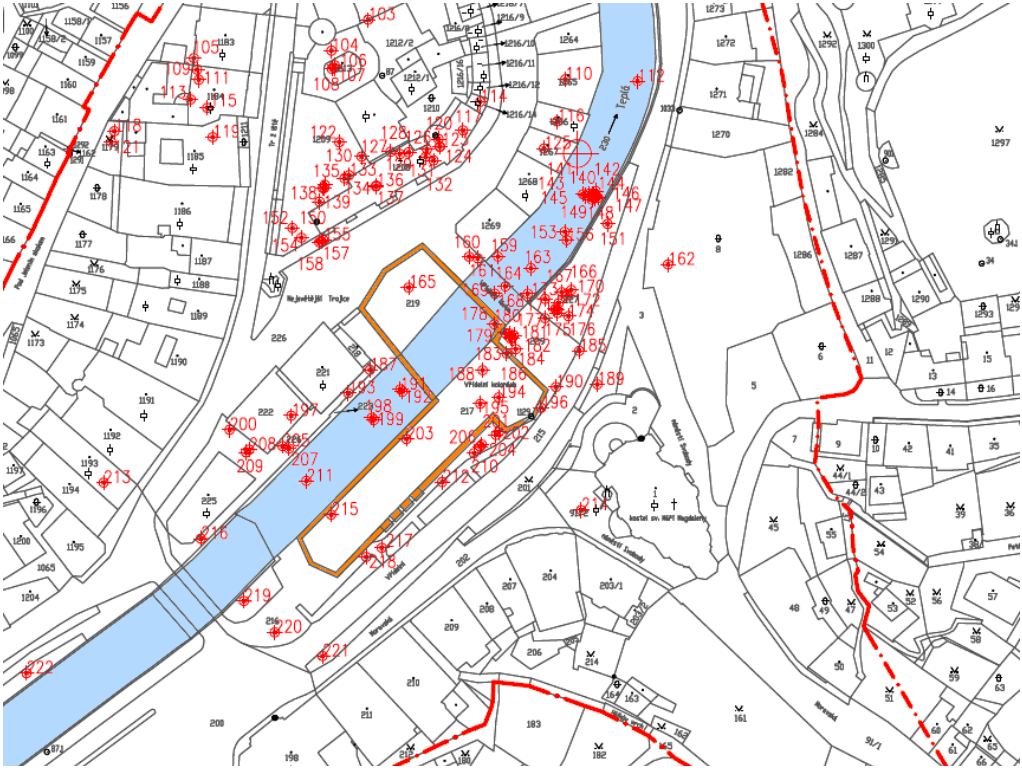

Důležitým prvkem ochrany centra vývěrové zóny zřídelní struktury jsou regulační vrty, které jsou konstruovány tak, aby byly schopny ovlivňovat tlak termální vody a plynného CO_2 na rozhraní nehomogenní vrstvy zřídelních sedimentů a žulového podloží. V případě potřeby lze těmito vrty ovlivňovat tlak v centru struktury tak, aby nedocházelo k tzv. divokým vývěrům či dokonce průvalům Vřídla, jejichž důsledky známe z historie Karlových Varů. Tyto průvaly termy do nejnižších míst údolí Teplé, tedy tzv. „výbuchy“ Vřídla v jejím řečišti a přilehlém okolí patřily po staletí k největším rizikům jímání karlovarského Vřídla, právě až do roku 1982, kdy bylo mělké jímání nahrazeno jímáním hlubšími vrty.

Karlovarská zřídelní struktura je jako geo–hydrodynamický systém vystavena působení i dalších rizikových faktorů, potenciálně zasahujících do jejího ustáleného režimu. Vnější faktory jsou většinou vytvářeny lidskou činností. V sokolovské pánvi, v její centrální a východní části, k nim jsou řazeny především těžební aktivity. K nim se přidává i vystavení vývěrové zóny dalším antropogenním činnostem (dopravní zátěž, manipulace s látkami škodlivými vodám, umělé otřesy a vibrace vyvolávané stavební činností, dále vlivy vznikající provozem staveb, znečištění troposféry, horninového prostředí včetně podzemních vod atd.).

K vnějším rizikovým faktorům přistupují faktory vnitřní, rovněž antropogenního i přírodního původu. Jsou to především vlivy umělých změn úrovně hladiny prostých podzemních vod a vliv zásahů správce (tzv. krenotechnické aktivity). Do hry samozřejmě vstupuje přirozené snižování postvulkanické a tedy i termální aktivity regionu, stárnutí jímacích zařízení a vliv nově se tvořící zřídelní sedimentace,

Vývěry plynného CO2 v zájmovém území a jeho okolí, oranžově zvýrazněna Vřídelní kolonáda, modře tok řeky Teplé.

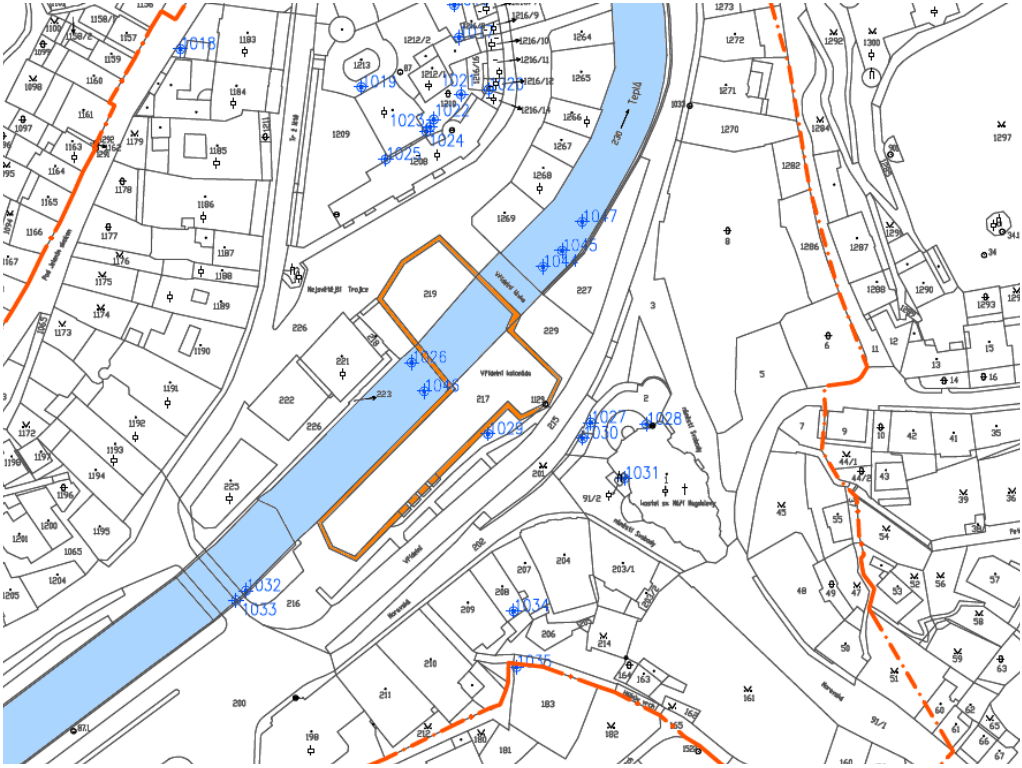
Teplá
Vřídelní kolonáda
Vřídelní kolonáda
Vřídelní kolonáda
Nejsvětější Trojice
Vřídelní kolonáda
Vřídelní kolonáda
Vřídelní kolonáda

dále pak zapojení minerálních vod do režimu prostých podzemních vod, vztah mezi soustředěnou výstupní cestou karlovarské termy a přírodně neodvodňovaným hlubokým oběhem termálních proplyněných vod a plynného CO_2 v centrální části sokolovské pánve apod.

Balneotechnické poměry

Dnešní kolonádní stavba od prof. J. Otruby (Atelier Beta, ČVUT Praha) byla vybudována v letech 1969–1975 s tím, že její předpokládaná životnost bude činit zhruba 80 let. Území stavby bylo historicky urbanizováno a konfigurace terénu na obou březích řeky zde byla výrazně pozměněna. Levobřežní část kolonády leží v místech starších obytných a lázeňských staveb i staveb s veřejnou funkcí (bývalý poštovní úřad); část pravobřežní pak v místech Obecních lázní (cca 1650–1809) a starších kolonádních staveb z let 1774 (Vřídelní sál), 1797 (pavilon Vřídelní fontány), 1826 (empírová kolonáda Josefa Esche), 1831 (nové Vřídelní lázně), 1878–1939 (litinová kolonáda F. Fellnera a H. Helmera), respektive z roku 1940 (dřevěné provizorium, jehož autorem byl Harald Schnabl, doplněné v roce 1947 kopulí nad Vřídelní fontánou dle návrhu Ladislava Kozáka).

Svrchní část dnešní Vřídelní kolonády slouží jako krytý a temperovaný, tedy celoročně provozovaný prostor pro podávání pitných kúr a odpočinek pacientů a návštěvníků lázeňského místa. Část podzemní představuje z hlediska balneotechnické praxe uzlový bod rozvodů termominerální (vřídelní) vody a provozní i výrobní středisko operativního správce zdrojů termální vody – Správy přírodních léčivých zdrojů a kolonád. V prostorách tzv. „nového“ suterénu Vřídelní kolonády jsou umístěna potrubí vedoucí termu s plynným CO_2 z jímacích vrtů do separačních věží, oddělujících kapalnou a plynnou fázi. Z nich pak obě oddělené fáze putují do sběrného potrubí a akumulačních nádrží. Rozvodná potrubí termy s ovládacími prvky jsou počátečními úseky gravitační a výtlačné větve dnes kolem 4,2 km dlouhého rozvodného systému termominerální vody pro zásobování více než 30 lázeňských provozů, plnírny a výrobny soli. Dále jsou zde umístěna

Zastižení tlakové zvodně termy při hloubení vrtu HJ-24 pod kostelem sv. Máří Magdaleny v úrovni 114 m pod terénem. Foto Břetislav Vylita.

výtlačná čerpadla, speciální chladící a vyhřívací systém kolonády využívající tepla z vřídelní vody, tepelné výměníky ochlazující vřídelní vodu pro potřeby pitných kúr, výrobní prostory pro povlakování suvenýrů (tzv. „pokameňování“), elektrorozvodny, dílenské a skladové provozy, operační a služební místnosti Správy. Za zmínku stojí, že v kolonádě je stále zachován prostor, v němž bylo v období před rokem 1571 a až do roku 1982 zachyceno mělkými vrty Vřídlo, tzv. staré prameniště. Staré vrty jsou likvidovány jílocementovou směsí tak, aby neovlivňovaly poměry ve vývěrové zóně struktury.

Zásadní součástí technologického vybavení Vřídelní kolonády jsou prvky značně rozsáhlého a složitého systému režimního měření termy a plynu vystupujících k povrchu v bezprostředním okolí kolonády, tedy ve vývěrovém centru zřídelní struktury. Pro ilustraci lze

uvést, že fyzikální parametry termy (tlak, teplota, vydatnost) jsou v hlavních vrtných objektech sledovány v intervalu 6 sekund. Režimní měření jsou ve Varech dlouhodobě prováděna již od roku 1776, samozřejmě zprvu ve velmi omezeném rozsahu.

Sanační zásahy v prostoru kolonády

Vzhledem k velmi složitým poměrům panujícím v okolí Vřídla trpěly všechny zdejší stavební konstrukce včetně stávající kolonády poruchami (především vlivem poklesů a posunů na tektonických zlomech), korozí

▲ Hrachovce z prostoru mezi Vřídlem a kostelem sv. Máří Magdaleny. Foto Tomáš Vylita.

▲ Detail vřídlovcem tmeleného štěrku z jádra vrtu HVK-2 na jihu Vřídelní kolonády (interval 8,80–8,90 m pod terénem). Foto Tomáš Vylita.

a degradací použitých materiálů (vlivem silně agresivního prostředí) a jejich vysokým opotřebením (vlivem vysoké návštěvnosti). Od roku 2013 dochází k markantnímu vývoji poruch konstrukce dnešní kolonády zejména v prostoru haly Vřídelní fontány. Sanační zásah se dle celé řady odborníků ukázal zcela nezbytným už v roce 2016. V následujících letech zde došlo k dalšímu zhoršení stavu. Na tomto místě je nutné připomenout, že starší zkušenosti se stavebními pracemi v místě Vřídelní kolonády jasně vypovídají o tom, že nové zemní a stavební práce by mohly znovu významně ovlivnit ustálený režim termální vody a zřídelního plynu a to jak přímo, zásahy do prostředí kvarterních sedimentů, zřídelních sedimentů a do granitového podloží, či nepřímo v podobě porušení prvků distribučního systému termální vody či poškozením jímacích, regulačních či měrných vrtných objektů. Význam současných stabilizovaných hydraulických a plynových poměrů v prostoru Vřídelní kolonády je z hlediska preventivní ochrany zdrojů termální vody a zřídelního plynu zcela zásadní. Efektivní ochrana přírodních léčivých zdrojů je podmíněna jejich ustáleným stavem, je spojena s detailním dlouhodobým vyhodnocováním výsledků režimních měření na zdrojích a zkoumáním vlivu antropických aktivit v jejich ochranných pásmech.

Pro řešení havarijního stavu haly Vřídelní fontány připadaly proto v úvahu dvě postupové varianty. První z nich bylo vymístění technologických zařízení pro distribuci, separaci, měření a akumulaci termální vody mimo suterén Vřídelní kolonády, do prostoru na levém břehu Teplé, za bývalým barokním domem Bílý lev. Tato varianta by umožnila sanaci postižených míst kolonády s nejnižším rizikem zásahů do dlouhodobě stabilizovaných tlakových poměrů v centru vývěrové zóny. Druhou variantou byl sanační zásah prováděný při ponechání většiny částí technologického zařízení na stávajících místech a při jejich plném provozu. S ohledem na rychle postupující degradaci betonových prvků v podlaze zmíněné haly byla akceptována varianta kombinující výhody obou předešlých. Současné jímání Vřídla totiž poskytuje navzdory svému stáří možnost provést sanační zásahy ve Vřídelní kolonádě s pravděpodobně únosným rizikem pro přírodní léčivé zdroje a tedy i možnost využívání termy a plynného CO_2 i během sanačních prací.

Stavba zcela nového objektu kolonády, která by byla nepochybně spojena s dočasnými či trvalými změnami úrovně hladiny termální vody (případně i prostých podzemních vod v blízkosti vodoteče) a spjata s plošným odplyněním horninového prostředí, by s velkou pravděpodobností negativně ovlivnila hydraulické poměry v centru vývěrové zóny. Toto tvrzení se týká i případného osazení kopie litinové kolonády z roku 1879. Jako výhodnější by se proto v případě nutnosti budování nového objektu jevilo zachování a zrekonstruování stávajících suterénních prostor a nahrazení nadzemních částí dnešní kolonády konstrukcemi novými, v ideálním případě o identických půdorysných rozměrech (alespoň na pravém břehu Teplé) a vyvozujícími stejné zatížení základové půdy jako stavební konstrukce stávající. Význam ustálených hydraulických poměrů v tomto prostoru není bohužel dostatečně doceňován a zásadní fakt, že k jejich stabilizaci došlo až řadu let po výstavbě současné kolonádní budovy (samotná výstavba v letech 1969–1975, avšak stabilizace tlakových poměrů až po roce 1985!), není obecně znám.

Jakákoliv výstavba v tomto prostoru není v zásadě možná bez rekonstrukce a dokončení těsnění koryta řeky v jejím sousedství, doplnění systému regulačních a odlehčovacích vrtů a především bez předchozího definitivního zachycení termy Vřídla ve formě hlubších svislých jímacích vrtů. Je zjevné, že přípravy rozsáhlejších zásahů v prostoru vývěrového centra je nutné zahájit s několikaletým předstihem a že zemní a stavební práce v tomto území, které by nerespektovaly extrémně vysokou expozici území, by vytvářely riziko významného nevratného ovlivnění ustáleného režimu všech přírodních léčivých zdrojů lázeňského místa Karlovy Vary. ■

Stav Pěkovické kyselky na podzim roku 2018.

Obnova Pěkovické kyselky

Jaromír Bartoš, Spolek pro péči o minerální prameny

Pěkovická kyselka vyvěrá asi 700 m jižně od obce Pěkovice na levé straně Podhájského potoka, který tvoří pravostranný přítok Hadovky. Minerální pramen zmiňuje již Bohuslav Balbín ve svém popisu tepelských kyselek vydaném v roce 1679. Popisuje ji jako výbornou kyselku, kterou v horkých letních dnech využívají i tepelští premonstráti. Pravděpodobně byla již v této době jímána do dutého kmene, stejně jako většina minerálních pramenů v okolí. Ještě v roce 1974 vyvěrala stále v původním v dutém kmeni, kdy ji popisují Kolářová a Myslil (1979) jako hydrouhličitanovou vápenato-hořečnatou železnatou, slabě mineralizovanou studenou kyselku. Naměřena byla nepatrná vydatnost, obsah CO_2 1079 mg/l, celková mineralizace 916,72 mg/l a hloubka jímání 50 cm.

Po melioracích, které v okolí výběru proběhly v 80. letech minulého století, byla dlouhá léta považována za zaniklou. Během 90. let byla na místě dnešního vývěru pouze malá kopaná jímka, ve které se objevovala minerální voda společně s vývěry oxidu uhličitého. Při návštěvě místa v roce 2007 byla na místě bývalé kopané jímky umístěna kameninová skruž o průměru 30 cm, hloubce 60 cm a naměřen obsah CO_2 2159 mg/l. V roce 2017 byla skruž silně nakloněná a vývěr byl pozorovatelný v zadní části rašeliniště mimo skruž. Minerální voda protékala spíše přes jímání, než z jímání.

V červnu roku 2018 jsme se domluvili na obnově vývěru tradiční metodou, tedy opět jímáním do dutého kmene a důkladným zajílováním. K zachycení byl připraven dutý smrkový kmen o výšce 110 cm se spodní základnou o průměru 90 cm. Po vykopání kameninové skruže a přípravě díry na uložení dutého kmene jsme na severní straně narazili na poškozenou meliorační trubku, ze které přitékala minerální voda s obsahem 2300 mg CO_2/l. Vývěr se tedy v 90. letech vytvořil nad místem, kde došlo k poškození melioračního vedení, a minerální voda dostala možnost vyvěrat na povrch. Místo původního vývěru tak zůstává stále neznámé, skryté v horní části pastviny. Dutý kmen jsme tudíž zapustili nad vývěrem minerální vody z meliorační trubky a po změření zůstává obsah oxidu uhličitého stejný, tedy 2300 mg/l s celkovou mineralizací 766 mg/l. ■

Poděkování patří všem, kteří se na této obnově podíleli, jmenovitě J. Milotovi, M. Vojtěchovi, I. Kožíškovi a dalším.

Použitá literatura:

Balbín B. (1679): Miscellanea historica Regni Bohemiae: Quibus Natura Bohemicae Telluris; Prima Gentis Initia; Districtuum singulorum Descriptio ... Item Historia brevis Temporum ... explicantur: Opus ingens, varium, diffusum, aliquot annorum decuriis elaboratum; Documentis antiquissimis, et certissimis; miris et raris eventis ... denique omni hominum statui accommodatum. Decas 1. Liber 1. Pragae: Typis Georgii Czernoch, 182 pp.

Kolářová M. et Myslil V. (1979): Minerální vody Západočeského kraje. – Ústřední ústav geologický, Praha, 286 pp.

Milota J. et Bartoš J. (2008): Průvodce po minerálních pramenech. II., Minerální prameny Tepelska. Vyd. 1. Český svaz ochránců přírody, ZO ČSOP Kladská, Mar. Lázně, 66 pp.

▲ Stav Pěkovické kyselky před úpravou.

▶ Práce na usazování nového dutého kmene. Všechny fotografie Jaromír Bartoš.

Orchidej okrotice bílá na nádraží ve Františkových Lázních

Jiří Brabec, Muzeum Cheb, p. o. Karlovarského kraje

Botanici čas od času prohlížejí i květenu nádraží, kolejišť a dalších míst (viz článek „Divočina za humny – nádraží na Chebsku“ na str. 46). Velké překvapení při jedné takové nádražní exkurzi mne čekalo 28. května 2017 ve Františkových Lázních. Na prvním nástupišti kousek od slepé koleje, ani ne 40 m od severního rohu nádražní budovy, vyrůstala ze štěrku okrotice bílá (*Cephalanthera damasonium*). Pro milovníky geocachingu to bylo tady: 50°07‘29,0“N, 12°21‘15,5“E. Při bližším ohledání jsem na nástupišti a v přilehlém okraji trávníku nalezl celkem 15 kvetoucích a nakvétajících okrotic. Jde o zjevně druhotný, ale mimořádný výskyt.

Okrotice bílá je zvláště chráněná orchidej považovaná v květeně České republiky za ohrožený druh. Roste ve světlých, zejména listnatých lesích na zásaditých půdách. Výjimečně bývá nalézána v různých náhradních a druhotných porostech, na zalesněných výsypkách, čerstvých lesních výsadbách (zejména s lípou) a polopřirozených parkových porostech (Zázvorka 2010). Nejbližší známé lokality od Františkových Lázní se nacházejí až v oblasti Doupovských hor v okolí Valče (Zázvorka 2010, Melichar et al. 2015, D. Koutecký, ústní sdělení). Zda ji kdysi do Františkových Lázní zavál vítr, nebo byla dovezena třeba se zeminou dnes již statné, nad pomníčkem zde rostoucí lípy, se nikdy nedozvíme. ■

Literatura

Melichar V., Krása P. et Tájek P. (2015): Zvláště chráněné rostliny Karlovarského kraje. – Karlovarský kraj ve spolupráci s Agenturou ochrany přírody a krajiny ČR, ed. 2, 108 p.

Zázvorka J. (2010): *Cephalanthera* L. C. M. Richard – okrotice. – In: Štěpánková J., Chrtek J. jun. et Kaplan Z. [eds.], Květena České republiky 8: 464–471, Academia, Praha.

Jedna z patnácti okrotic bílých rostoucích na prvním nástupišti nádraží Františkovy Lázně, 28. 5. 2017. Obě fotografie Jiří Brabec.

Kočka divoká pojmenovaná Mojmír. Fotografie z fotopasti umístěné v severní části Doupovských hor. Foto Vladimír Čech ml. a Jiří Sochor.

Kočka divoká se zabydlela v Doupovských horách

Jiří Sochor, RYS OSTROVID, zapsaný ústav

Od února 2019 probíhá ve vojenském újezdu Hradiště zjišťování možného výskytu kočkovitých šelem – rysa ostrovida a kočky divoké. Tento výzkum je prováděn na základě dohody mezi Vojenskými lesy a statky ČR, s. p. (dále VLS) a Jiřím Sochorem z organizace RYS OSTROVID, z. ú.

V prvotní fázi se projekt soustředil na průzkum terénu za účelem vytipování vhodných míst pro instalování fotopastí. Posléze byly na vybraná vhodná místa nainstalovány fotopasti a chlupové pasti s atraktantem. Vybírána byla přednostně stanoviště v listnatých nebo smíšených lesích, s výskytem skalních útvarů. Důležitými kritérii byla také klidovost lokality (návaznost na výcvikový prostor, vyhnutí se těženým porostům), blízkost pestré mozaiky stanovišť (souvislé křoviny, louky, mýtiny) a vyšší nadmořská výška.

Od února 2019 do března 2020 byl výskyt kočkovitých šelem sledován celkem na osmnácti lokalitách v nadmořských výškách 450–750 m, v různě dlouhých časových úsecích. Některá místa byla po čase vyhodnocena jako pravděpodobně nevhodná a sledování na nich bylo ukončeno. Fotopasti pak byly přemisťovány do dalších vytipovaných míst.

Během této doby nebyl fotopastí zaznamenán žádný jedinec rysa ostrovida a nebyl nalezen ani žádný pobytový znak nebo indicie naznačující výskyt tohoto chráněného živočicha. To však neplatí pro druhého, menšího

zástupce kočkovitých v naší krajině, kočku divokou. Během sledovaného období bylo zaznamenáno nejméně šest různých jedinců na pěti lokalitách. Další pozorování v tomto období pak zaznamenali pracovníci VLS, v jednom případě i s pořízením fotografie na mobilní telefon.

První snímek jedince kočky divoké byl fotopastí pořízen 27. 5. 2019 ráno. Jednalo se o dospělého samce. Lokalita nacházející se v severní části vojenského újezdu Hradiště (faunistický čtverec 5644) zřejmě spadá do jeho širšího teritoria. Tento jedinec je zde průběžně monitorován, poslední záznam pochází z března 2020.

V srpnu 2019 přibyla lokalita v centrální části Doupovských hor (čtverec 5744). V období jednoho měsíce zde byli na fotopast zaznamenáni dva jedinci. Další lokality pak přibyly v prosinci a v lednu v severozápadní oblasti (čtverec 5644).

Nejzajímavěji se pak jeví v pořadí čtvrté nalezené místo se zaznamenaným pohybem kočky divoké. V průběhu února 2020 tento jedinec intenzivně navštěvoval vybraný skalní převis. Z pořízených záznamů bylo analyzováno, že lokalitu navštěvuje kocour, který skalní výběžek velmi často a opakovaně značkuje. Dále se podařilo zjistit, že toto místo minimálně jednou navštívila v době kočičí říje i samice. Zajímavostí pak je, že v průběhu března se četnost návštěv daného kocoura snižovala.

Pokud se zaměříme na srovnání všech šesti lokalit se zaznamenaným výskytem kočky divoké, najdeme zde několik společných faktorů. Pět ze šesti míst je situováno na jih a vždy jde o členité prostředí se skalními stanovišti, převážně ve vrcholových partiích kopců. Nadmořská výška lokalit je 600–850 m n. m.

Otázka původu doupovské populace kočky divoké však zůstává zatím nezodpovězena. Je pravděpodobné, že jde o jedince z německé populace. Není ale v této chvíli jasné, odkud přesně do České republiky přišli – zda ze Saska nebo z Bavorska. Odpověď by mohla přinést genetická analýza získaných vzorků srsti. Doupovské hory jsou již od hranic se Saskem dosti vzdálené a navíc oddělené řekou Ohří. Existuje tak možnost, že k nám kočky divoké pronikly, nebo pronikají až z oblasti Chebska, respektive německé strany (Fichtelgebirge),

Z dřívějšího souvislého areálu rozšíření kočky divoké zůstaly dnes v Evropě pouze izolované oblasti výskytu. Původní populace jsou zachovány ve větší míře především v jihovýchodní Evropě a na Pyrenejském poloostrově, všude jinde byly téměř nebo zcela vyhubeny. V Čechách a na Moravě žila kočka divoká celkem běžně ještě v 18. století, ale konce 19. století se již patrně většina populace nedožila. Ojedinělé zástřely z 20. století se zřejmě týkají jen migrujících jedinců.

Současný výskyt ve střední Evropě je především výsledkem častých vypouštění tohoto druhu zpět do volné přírody. I když pokus o reintrodukci byl proveden v roce 1970 i na Šumavě, vyskytují se dnes u nás pravděpodobně pouze zatoulaní jedinci z Německa a hlavně ze Slovenska. Nejlepší podmínky pro svou existenci nachází kočka divoká v listnatých lesích v teplejších polohách, kde není v zimě vysoká sněhová pokrývka (Červený et al. 2010). Je třeba dodat, že v sousedním Německu stav populace poslední roky stoupá. Německá populace rychle expanduje a slovenská se zdá přinejmenším dynamicky stabilní (Pospíšková 2016).

Dobrými rozlišovacími znaky kočky divoké oproti kočce domácí je podkladová okrově žlutá (slámová) barva srsti, málo kontrastní rozpité tygrování, dva tmavé proužky na ramenou, jeden tmavý pruh na zádech a především kratší ocas v celé délce huňatý s tupou špičkou a s 3–4 černými příčnými pruhy.

Kamenitá stráň se skalkami a lesem s přirozenou druhovou skladbou v severní části Doupovských hor – místo, kde se nám výskyt kočky divoké podařilo zaznamenat poprvé. Foto Jiří Sochor.

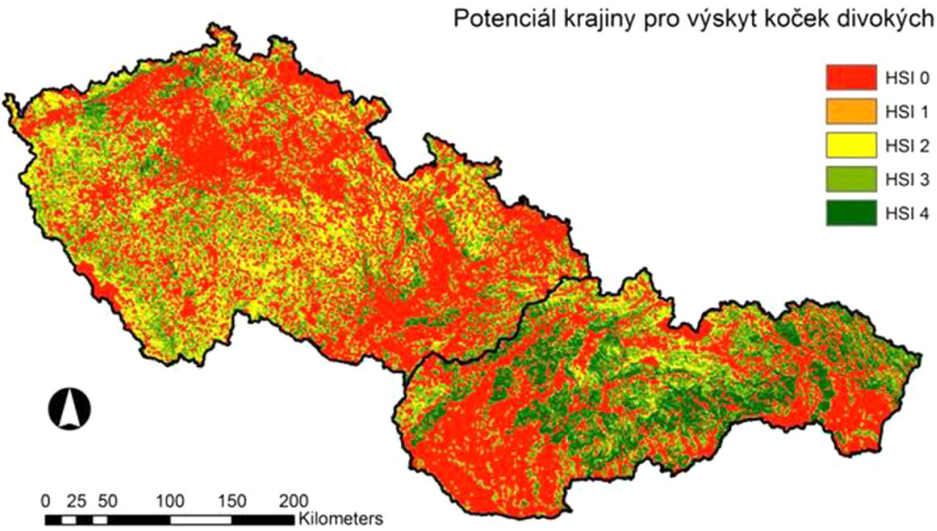

Při počítačovém modelování vyšly Doupovské hory jako nejvhodnější oblast pro výskyt kočky divoké v ČR. Vypracovala Jana Pospíšková.

kde bylo recentně prokázáno i jejich rozmnožování (Pospíšková 2015). K této možnosti se přikláním i já. Hypotézu by mohl podpořit i záznam z května 2019 ze Slavkovského lesa u Kynžvartu publikovaný v Arnice 2019/1 (Jaška 2019).

Dosavadní nálezy a zjištění kočky divoké v Doupovských horách jsou v rámci České republiky opravdu mimořádné. Na jednotlivých lokalitách jsou opakovaně zaznamenáváni stejní jedinci, což naznačuje jejich trvalý výskyt na tomto území. Sporadické záznamy z ostatních částí republiky, například Slavkovský les, Český les, Šumava, Javorníky, jsou spíše zachycením migrujících jedinců.

Unikátnost, biotopová rozmanitost a nepřístupnost Doupovských hor, zejména části v rámci vojenského újezdu, dávají kočce divoké naději na vybudování stabilní populace. Ta by potom v budoucnu mohla představovat zdrojové jádro pro další migraci a postupný návrat kočky divoké minimálně do západní části České republiky. ■

Poděkování:
Děkuji Mgr. Janě Pospíškové za konzultaci k článku, JUDr. Jiřímu Kšicovi z Vojenských lesů a statků ČR, s. p. za spolupráci na projektu a pplk. Ing. Petru Vašíčkovi z Újezdního úřadu Hradiště za vstřícnost k probíhajícímu výzkumu.

Použitá literatura:
Červený J. (2010): Myslivost: Ottova encyklopedie. 2., upr. vyd. – Ottovo nakladatelství, Praha, 591 pp.
Holečková D. (2017): Šelmy a jejich život i chov v ilustracích Jitky Mašínové. – Aventinum, Praha, 84 pp.
Jaška P. (2019): Kočka divoká po tři sta letech ve Slavkovském lese. – Arnika, přírodou a historií Karlovarského kraje 2019/1: 2–4.
Pospíšková J. (2015): Rozšíření kočky divoké (Felis silvestris) v ČR / geomatické modelování a ekologický přístup. – Ms., 88 pp. [Dipl. práce, depon in: PřF UK, Praha].
Pospíšková J. (2016): Kočka divoká se vrací do ČR. – Ochrana přírody 6/2016: 28–31.

Modrásek jehlicový (*Polyommatus icarus*).

Jedna z „motýlích luk" v mariánskoláze ňském parku. 8. 7. 2019.

Udělali jsme pro přírodu – motýlí louky v Mariánských Lázních

Přemysl Tájek, AOPK ČR, Regionální pracoviště Správa CHKO Slavkovský les

Chtěl jsem původně tento článek začít neodbytně pesimistickým úvodem o bezútěšném úbytku motýlů ve středoevropské krajině. O tom, že v České republice za uplynulých 25 let ubylo 50 % jedinců a vyhynulo 11 % druhů denních motýlů. Podobné zprávy se na nás hrnou ze všech stran a musím se přiznat, že katastroficky laděné přírodovědné filmy obvykle nejsem schopen „dokoukat". Jelikož bych byl rád, abyste tento článek dočetli až do konce, pokusím se jej začít znovu, optimističtěji – koneckonců veskrze optimistický skutečně je.

Pohled na rozkvetlou louku plnou barevných motýlů je potěchou ducha snad pro každého z nás. Není patrně náhodou, že právě v Anglii si už před řadou let plně uvědomili, že kus neposekané louky je o dost pestřejší a zajímavější než krátce střižený „anglický" trávník. Samozřejmě nejen pro motýly a další bezobratlé živočichy, ale především pro nás samotné, tedy především pro obyvatele měst. Zrodila se tak myšlenka tzv. motýlích luk, které začaly vznikat v parcích a zahradách západoevropských měst, odkud se pak začala pomalu šířit i dále na východ.

Princip motýlích luk je jednoduchý. Část rostlinné hmoty, která by jinak skončila v kompostu, je ponechána jako zdroj potravy pro motýly a další skupiny hmyzu. Rostlinná pletiva jsou potravou pro housenky motýlů, nektarem z květů se zase živí dospělí motýli. Ponechat louky dlouhodobě zcela nesekané ale také nelze, postupem času by zde množství kvetoucích rostlin snížilo a ztratily by tak na atraktivitě nejen pro motýly, ale i pro lidi. Proto se obvykle na vybraných plochách přistupuje k mozaikovitému kosení luk, kdy jsou různé části luk koseny v různých termínech a různě často. Cílem je poskytnout hmyzu po celý rok dostatek potravy, zároveň je tak ale zajištěna i pravidelná údržba luk nezbytná k udržení či zvýšení druhové rozmanitosti rostlin.

Začátek července na motýlí louce u železniční zastávky Mariánské Lázně - město.

Plochy parků a zahrad sice nejsou z pohledu celkové rozlohy luk a pastvin v naší krajině zcela klíčové, přesto by mohly nezanedbatelnou měrou přispět k udržení alespoň základní druhové rozmanitosti bezobratlých živočichů vázaných na nelesní stanoviště. Zároveň by motýlí louky měly názorným způsobem upozornit širokou veřejnost na nutnost změny v celkovém způsobu údržby naší krajiny.

V roce 2018 se Správě CHKO Slavkovský les podařilo s vedením města Mariánské Lázně dohodnout založení motýlích luk ve zdejších lázeňských parcích a v roce 2019 se již podařilo speciální režim obhospodařování luk zahájit. Celkem jde o tři louky v území mezi železniční zastávkou Mariánské Lázně-město, kolonádou Ferdinandova pramene a rybníkem Ferdinand (u železničního mostu). Tyto louky se doposud sekaly čtyřikrát ročně, celoplošně. Na části luk byly vybrány plochy, které budou koseny dvakrát ročně, jednou ročně (v různých termínech), nebo jen jednou za dva roky.

V roce 2019 byly v celém území zjištěny jen malé počty motýlů několika běžných druhů, jakými jsou okáč luční (*Maniola jurtina*), okáč bojínkový (*Melanargia galathea*), bělásek řepový (*Pieris rapae*), modrásek jehlicový (*Polyommatus icarus*), okáč poháňkový (*Coenonympha pamphilus*), bělásek Realův (*Leptidea juvernica*), ohniváček černoskvrnný (*Lycaena tityrus*), bělásek řepkový (*Pieris napi*), soumračník čárečkovaný (*Thymelicus lineola*), perleťovec malý (*Issoria lathonia*) a babočka bodláková (*Vanessa cardui*). Kontroly lokalit byly prováděny během června, července a srpna. U žádného z jedenácti zjištěných druhů nepřesahoval počet jedinců na jedné louce pouhých šest dospělých motýlů. Předpokládáme však, že počty motýlů se v příštích letech díky nově nastavenému způsobu hospodaření zvýší a časem snad přibudou i nové druhy.

O tom, že se ponechávání nepokosených částí luk veřejnosti líbí, svědčí i nadšení s jakým si zde lidé fotí porosty rozkvetlých kopretin. Pro zvídavé kolemjdoucí jsou v současnosti připravovány čtyři informační panely věnované motýlům a dalším druhům bezobratlých žijících na zdejších loukách.

Pokud se vám představa rozkvetlé motýlí louky líbí, můžete si ji založit i na své zahradě. Není ani nutné si kvůli tomu kupovat speciální směsi semen. Komerční osevní směsi totiž často obsahují nezanedbatelný podíl nepůvodních druhů, kterými můžete zaplevelit

nejen svojí zahradu, ale i okolní přírodu. Pro začátek bude stačit, pokud jen odložíte kosení části trávníku, kde rozkvétá jetel, bodláky nebo jiné byliny, které se vám líbí. V přilákání motýlů budete úspěšnější, bude-li louka dostatečně osluněná. A pokud by se vám váš trávník zdál na kvetoucí rostliny chudý, narušte železnými hráběmi mírně půdní povrch a vysejte do něj třeba semena chrastavců nebo kopretin rostoucích možná hned za plotem. ■

Poděkování
Rád bych touto cestou poděkoval za vstřícnost vedení města Mariánské Lázně a především zaměstnancům odboru životního prostředí městského úřadu, bez kterých by vznik motýlích luk nebyl možný.

▲ Okáč bojínkový (*Melanargia galathea*).
▲ Soumračník čárečkovaný (*Thymelicus lineola*).
▶ Okáč luční (*Maniola jurtina*).
▼ Ohniváček černoskvrnný (*Lycaena tityrus*).
Všechny fotografie Přemysl Tájek.

Anofeles čtyřskvrnný (*Anopheles maculipennis*) v typické pozici se zdviženým zadním párem nohou. Foto Claudia Brückner.

Život v podzemí XII. – Komáři, kam se podíváš

Libor Dvořák, Tři Sekery

Titulek tohoto dílu o bezobratlých v podzemních prostorách není ani samoúčelný, ani přehnaný: komáři tvoří v podzemí nepřehlédnutelnou složku fauny, často zde zimují v ohromných počtech. Zkraje je ovšem třeba vědět, že ne vše, co by nepoučenému laikovi mohlo připadat jako komáři, opravdu komáři jsou. Poměrně vzácně se zde objevují tipličkovití (čeleď Trichoceridae), kteří mají v klidové pozici křídla kapkovitě složená přes sebe a jsou větší, jejich délka těla často přesahuje 1 cm. Mnohem častější a objevující se i ve velkém množství jsou zástupci čeledi bedlobytkovitých (Mycetophylidae). Ti mají také křídla složená kapkovitě přes sebe, jsou drobnější (obvykle do 5 mm) a na stěně či stropě se drží předníma nohama. Při vyrušení se začínají chvět, jako kdyby na ně foukalo. Zato komáři mají křídla složená přes sebe paralelně. Pojďme si jednotlivé druhy trochu představit.

Při detailním pohledu se od ostatních komárů odlišují anofelové, a to jednak tím, že mají zadní pár nohou vysoko zvednutý nad zadeček a pak také makadly, která jsou stejně dlouhá jako sosák. Určit přezimující samičky do druhu je nemožné, ty zaznamenané v Karlovarském kraji patří buď do druhu anofeles čtyřskvrnný (*Anopheles maculipennis*) nebo do příbuzného druhu *A. messeae*. Anofelové přezimují i v dutinách, na půdách a podobně. V podzemí se objevují poměrně vzácně na nejchladnějších místech. Zaznamenal jsem je v Broumově, Bečově nad Teplou, Chebu, Mýtině, Novém Mohelně, Paliči a Třech Sekerách a to vždy maximálně ve čtyřech jedincích.

Nejčastěji a v největších počtech se v podzemí nalézají malé druhy komárů (do 5 mm) náležející do rodu *Culex*. Jsou žlutaví až hnědaví. Při detailním pohledu jsou k rozeznání světlejší pruhy na jednotlivých článcích zadečku.

Dlouho bylo bráno jako fakt, že prakticky všichni jedinci přezimující v podzemí patří druhu komár pisklavý (*Culex pipiens*). Ovšem nedávno se uskutečnily velké sběry v Rakousku, kde bylo pomocí DNA analýzy prokázáno, že pohromadě přezimují jedinci více druhů. Pro laickou potřebu ovšem stačí, že malí komáři v podzemí patří k více druhům včetně komára pisklavého. Počty jsem na žádné lokalitě nezaznamenával, ale na mnoha místech se jedná o stovky, výjimečně i o tisíce jedinců.

Komáři rodu *Culiseta* jsou větší, okolo 7 mm a z podzemí Karlovarska známe tři druhy. Komár kroužkovaný (*Culiseta annulata*) má skvrnitá křídla a bíle proužkované zadní nohy, přičemž výrazný proužek je také před koncem stehna a uprostřed prvního chodidlového článku. V podzemí přezimuje v podstatě plošně a často i v desítkách jedinců, nejvíce jsem napočítal 57 kusů ve štole u Bečova a 56 ve štole za hotelem Thermal v Karlových Varech.

Pro laika téměř k nerozeznání je příbuzný druh *C. alaskaeensis*, který se odlišuje absencí bílého proužku před koncem stehna a uprostřed prvního chodidlového článku. V tomto případě se jedná o velmi vzácný chladnomilný druh, který je jen ojediněle zaznamenán i při speciálních průzkumech komárů během letní sezóny. Tento raritní chladnomilný druh jsem na Karlovarsku zaznamenal jen v Broumově, Mariánských Lázních, Nežichově a Rotavě, vždy jen v 1–2 jedincích.

Posledním druhem komára, o kterém si povíme něco více, je *Culiseta glaphyroptera*. Ten se od předchozích dvou zástupců liší křídly beze skvrn a nohama bez bílých proužků. Je to také největší druh rodu nalézaný v podzemí, dosahuje délky téměř 1 cm. Zajímavé je, že centrum jeho výskytu je ve střední Evropě a nejvíce lokalit je známo z České republiky. Tento druh byl považován za velmi vzácný a byl dokonce zařazen do Červeného seznamu bezobratlých České republiky. Při průzkumu podzemí jsem s překvapením zjistil, že je to po komplexu komára pisklavého druhý nejčastější a nejhojnější druh komára sklepů, štol a bunkrů západních Čech (Dvořák 2012, 2014). Nejzajímavějším výsledkem, kromě

▲ Komár kroužkovaný (*Culiseta annulata*) s bílými proužky na zadních nohou včetně konce stehen, zachycený v bývalém muničním dole ve Vítkově. Foto Jaromír Bartoš.

▲ Komár *Culiseta alaskaeensis* má nohy méně pruhované, než komár kroužkovaný, nápadná jsou stehna, která jsou celá tmavá. Je vyfocen ve štole u Nežichova. Foto Přemysl Tájek.

▲ Komár *Culiseta glaphyroptera* je největším druhem komára přezimujícího v podzemí. Na rozdíl od příbuzných druhů má nohy zcela černé bez proužků. Fotografie je pořízena v bývalém muničním dole ve Vítkově. Foto Jaromír Bartoš.

Zámeček v Broumově – jediná lokalita, kde byly nalezeny všechny druhy komárů zmiňované v článku. Foto Libor Dvořák.

překvapivé hojnosti komára *C. glaphyroptera* na našem území, je fakt, že i přes poměrně intenzivní průzkumy byl jen velmi vzácně nalezen v podzemí sousedních států a to včetně přilehlé části Německa. To považuji za poměrně zvláštní. Přitom jen z Karlovarského kraje mám záznamy z více než 60 lokalit prakticky po celém území od Krušných a Doupovských hor přes Ašsko a Chebsko po Slavkovský les a Mariánskolázeňsko. Nejvíce jedinců jsem vždy napočítal ve sklepě v Broumově, rekordem je 326 exemplářů!

Na jednotlivých zimovištích se samozřejmě dá nalézt více druhů komárů pohromadě. Z tohoto hlediska je zajímavá štola pod tratí v Bečově nad Teplou, odkud mám doloženy čtyři druhy komárů, a sklepy zámečku v Broumově, kde jsem zaznamenal dokonce všech pět druhů, o kterých jsme si v tomto díle povídali. ■

Poděkování
Děkuji všem kolegům, kteří mi laskavě poskytli fotografie pro tento článek.

Literatura:
Dvořák L. (2012): *Culiseta glaphyroptera* (Schiner, 1864): a common species in the southwestern Czech Republic. – European Mosquito Bulletin, 30: 66–71.
Dvořák L. (2014): Invertebrates found in underground shelters of western Bohemia. I. Mosquitoes (Diptera: Culicidae). – Journal of the European Mosquito Control Association, 32: 27–32.

KRÁTKÉ ZPRÁVY

■ **V přírodní památce Čedičové varhany u Hlinek** došlo k očištění lomové stěny, vyřezání náletových dřevin u paty skal a přemístění některých spadaných sloupců čediče k informační tabuli na západním okraji chráněného území. Návštěvníci lokality tak mohou opět v plné kráse spatřit zdejší geologický fenomén.

■ V jižní části **přírodní rezervace Prameniště Teplé** bylo v roce 2019 vyhloubeno **pět velkých tůní**, každá o rozloze mezi 150–300 m^2. Do míst, která byla v minulosti silně poškozena odvodňovacími zásahy, se tak opět vrací voda. A s vodou se do těchto míst vrací i život – na jaře letošního roku už zde například probíhaly námluvy desítek skokanů hnědých.

Uhynulá samice orla mořského u Rankovic 30. 12. 2019. Foto Libuše Jersáková.

Záhadný úhyn orla mořského u Rankovic na Tepelsku

Pavel Jaška, AOPK ČR, Regionální pracoviště Správa CHKO Slavkovský les
Klára Hlubocká, Česká společnost ornitologická

Orel mořský (*Haliaeetus albicilla)* patří svým rozpětím křídel dosahujícím téměř 2,5 m mezi nejimpozantnější ptáky v naší krajině a největší dravé ptáky vůbec. Jeho životním prostředím jsou mokřady, kde se živí převážně rybami, vodními ptáky a mršinami. Pronásledování v průběhu 19. a 20. století způsobilo vymizení orlů mořských na mnoha místech Evropy včetně České republiky. Od sedmdesátých let minulého století se díky cílené ochraně druh opět šíří (Šťastný et al. 2006). V roce 2015 byla populace v České republice odhadnuta na 100–120 párů. Orel mořský se tedy úspěšně vrací i do našich končin. V České republice byl v posledním červeném seznamu přeřazen z kategorie kriticky ohrožených druhů do kategorie nižší ochrany – ohrožený druh (Šťastný et al. 2017). CHKO Slavkovský les není pro svůj lesnatý a pastvinný charakter s minimem velkých vodních ploch zcela optimální krajinou pro orla mořského. I přesto se v posledních letech můžeme s orlem mořským na území Slavkovského lesa pravidelně setkávat. V současné době hnízdí na území CHKO Slavkovský les zřejmě minimálně 1–2 páry. Pokud se podaří v hnízdním období dohledat hnízdo, mláďata bývají kroužkována (P. Tájková, úst. údaj).

Šíření ohrožených druhů je vždy dobrou zprávou. V případě dravců však s sebou přináší konflikty s lidskými zájmy, které vedou nezřídka k poškozování až úhynům jedinců dotčených druhů. Lov dravých ptáků je v civilizované společnosti nemyslitelný, a pokud k němu stále v České republice dochází, pak se jedná o nezákonné praktiky z dřevních dob, které nereflektují moderní poznatky o nezastupitelné roli dravých ptáků v krajině. K člověkem způsobeným úhynům dravců však nemusí docházet jen cíleným pronásledováním. Čím dál častěji se u nás setkáváme s pokládáním otrávených návnad, které je v přírodě zakázáno déle než padesát let. Nejčastěji zneužívanou látkou bývá zakázaný insekticid Furadan, jehož účinnou látkou je karbofuran (web1). Otrávené návnady se používají zřejmě na naprosto

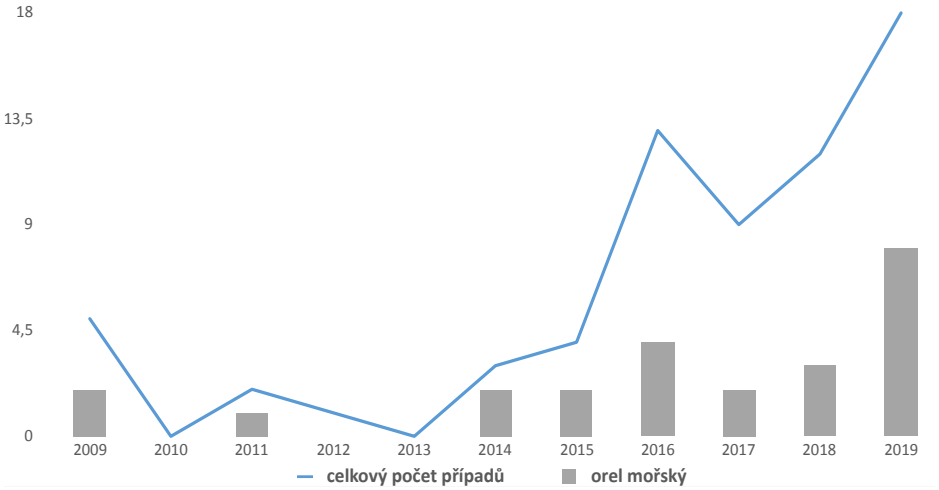

Počet případů prokázaných otrav živočichů (čára) a počet prokazatelně otrávených orlů mořských (sloupce) v České republice. Data pocházejí z evidence ČSO.

neetické a nesmyslné potírání volně žijících predátorů, jako jsou lišky, kuny nebo vydry. Do potravního řetězce se tak dostávají látky, u kterých stačí i několik kapek k usmrcení prakticky čehokoliv. Obětí otrávených návnad se mohou stát i ptáci živící se mršinami, případně také další druhy, které uloví návnadou přiotrávená zvířata. Na základě kvalifikovaného odhadu lze u nás předpokládat stovky otrávených ptáků ročně. Orlů mořských uhyne kolem deseti jedinců ročně (Z. Vermouzek, úst. údaj). Podchycené případy však tvoří jen část reálně otrávených ptáků.

V třetí lednové dekádě se na Správu CHKO Slavkovský les dostala informace, že koncem prosince byl nedaleko Rankovic u Teplé nalezen uhynulý orel mořský. Orel měl být objeven náhodou kolemjdoucím pejskařem. Okamžitě tedy vyvstala otázka, zda nemohlo dojít k úhynu v důsledku nějaké otravy. I přes malou naději na nález jakýchkoli pozůstatků po mrtvém těle orla jsme na místo vyrazili. Velmi důkladně jsme prohledali okolí nálezu, nicméně bez výsledku. Na toto místo jsme se o týden později vypravili ještě jednou, tentokrát s psovodem České společnosti ornitologické se specializací na otravy volně žijících zvířat a se psy vycvičenými pro hledání kadáverů. Tato psí jednotka funguje v rámci mezinárodního projektu PannonEagle Life. Za pomoci cvičených psů jsme pátrali v širším okolí nálezu. V okruhu asi 1–1,5 km bylo nalezeno několik uhynulých zvířat. Jednalo se však o pozůstatky vysoké, dále jezevce a lišku. Nálezy nenasvědčovaly použití otrávených návnad, spíše běžnému výkonu myslivosti.

V průběhu šetření případu vyšlo najevo, že byl uhynulý orel kroužkovaný a že byl identifikační kroužek odečten. Číslo kroužku se nám podařilo získat. Identifikační údaje jsme následně odeslali na Kroužkovací stanici Národního muzea v Praze, která zaštiťuje kroužkování ptáků v České republice. Současně zajišťuje komunikaci mezi ostatními kroužkovacími centrálami ve světě.

Odpověď na sebe nenechala dlouho čekat. Náš uhynulý orel byla samice kroužkovaná 29. 5. 2015 jako mládě na hnízdě nedaleko obce Bad Liebenwerda v jižním Braniborsku, 184 km severně od místa úhynu u Rankovic. Nedožila se tudíž ani pěti let věku, což je na orla mořského velmi málo. Nejstarší známý věk orla mořského je v přírodě 34 let, v zajetí pak 42 let. Orli mořští dosahují pohlavní dospělosti právě až s pátým rokem života (Hudec et Šťastný 2005). Samice tedy zřejmě nikdy nehnízdila. O jejím životě máme několik útržkovitých zpráv díky odečtům kroužku. V září 2016 byla zjištěna 263 km severně od svého

Psi při práci s psovodem. Česká jednotka projektu PannonEagle Life. Foto Archiv ČSO.

rodiště na pobřeží Baltu jihovýchodně od Rujány. V březnu 2017 byla zastižena na rozsáhlé rybniční soustavě v Horní Lužici – 88 km východně od místa vylíhnutí. Tyto záznamy snad reflektují potulky mladého nehnízdícího jedince. Poslední záznam je náš nález jejího mrtvého těla v prosinci 2019 u Rankovic. Samice byla již přepelichána do dospělého šatu. V letošním roce ji mohlo čekat její první hnízdění.

Přestože se nám podařilo o uhynulé samici získat poměrně dost informací, nepodařil se její tělo zajistit včas. Hlavní vinu na tom měla dlouhá doba mezi úhynem a vlastním doručením zprávy na naše regionální pracoviště. Nepodařilo se nám tak určit příčinu úhynu. Nevíme, zda se jednalo o přirozený úhyn, zástřel nebo otravu, i když k té snad dle místního šetření nedošlo. Nejsmutnější na celém případu je fakt, že se samice s vysokou pravděpodobností vůbec nestihla zapojit do rozmnožování. Z jejího příběhu si lze vzít ale dvě zásadní ponaučení. Stále mezi námi mohou být lidé, kteří svou bezohledností a omezeným rozhledem mohou způsobovat smrt dravých ptáků v našem okolí. To je třeba zásadně odsoudit a napomoci při řešení konkrétních případů. Pokud nalezneme uhynulého ptáka, který je kroužkovaný (od vrabce až po orla), měli bychom se pokusit bezpečně získat nebo odečíst kroužek, jímž je pták označen. Číslo tohoto kroužku či samotný kroužek, ideálně s fotografií celého ptáka, datem a místem nálezu zaslat na Kroužkovací stanici Národního muzea (web2), případně informovat příslušné regionální pracoviště Agentury ochrany přírody a krajiny ČR. Zde pracují ornitologové a odborníci, kteří jsou schopni učinit potřebné kroky. Každý odečet kroužku, získaný třeba při běžné vycházce se psem, může přinést nové poznatky o životě uhynulého jedince a snad i pomoci při ochraně volně žijících ptáků. ■

Poděkování:
Děkujeme Pavlu Olbertovi a manželům Jersákovým za poskytnutí informací o nálezu mrtvého orla.

Literatura:
Hudec K. et Šťastný K. (2005): Fauna ČR Ptáci 2/I. – Academia, Praha 572 pp.
Šťastný K., Bejček V. et Hudec K. (2006): Atlas hnízdního rozšíření ptáků v České republice. – Aventinum s. r. o., 463 pp.
Šťastný K., Bejček V. et Němec M. [eds.] (2017): Červený seznam ptáků České republiky. – Příroda 34: 108–154.
web1: http://karbofuran.cz/
web2: http://krouzkovaniptaku.cz/jak-nahlasit-nalez-krouzku/

Dolní popovská lípa v letech 1967 a 2020.

Proměny v čase – Proměna památných a významných stromů

Stanislav Wieser, Karlovy Vary

Přirozenou a výraznou proměnou stromů je jejich růst a střídání ročních období. Chráněnými či památnými se stávají stromy ve svém vysokém stáří, takže fotografická dokumentace jejich proměn růstem může pocházet ve vzácných případech z 19. století. V seriálu fotografií proměn využívám jen fotografie, které jsem sám pořídil. Tedy snímky památného stromu „Dolní popovské lípy“ a významného stromu „Chotkova buku“ v lázeňských lesích Karlových Varů ilustrují proměnu těch stromů především působením větru. Je to stále aktuální téma.

Dolní popovskou lípu jsem fotografoval před 53 lety. Nebyla na ní ani tehdy obvyklá tabulka s nápisem „Strom chráněný státem“. Její ochrana byla vyhlášena až v roce 1981. Na snímku pořízeném samospouští je vidět, že v roce 1967 nebyl kmen stromu prostupný. Pro obvyklé vystižení měřítka jsem si stoupl před dutinu kmene otevřenou k jihozápadu. Byl jsem rád, že jsem doběhl včas – i ve smyslu toho, že za pár let se severovýchodní část kmene spolu se čtvrtinou větví koruny odlomila. Tato lípa je považována za nejsilnější strom Karlovarska s obvodem kmene 9,52 m a výškou 20,5 m (Michálek 2014). Odhad stáří kolem 600 let.

Chotkův buk byl jedním z mnoha pozoruhodných stromů a několik let bylo zvažováno jeho vyhlášení památným stromem. V roce 2004 byl označen jako významný strom

Lázeňských lesů Karlovy Vary pro svůj neobvyklý, věšák připomínající habitus. Dnem 11. 11. 2011 byla vyhlášena ochrana památných stromů Buky hraběte Chotka, tvořící dvojici buků lesních spolu s již jmenovaným stromem. V té době na něm nebylo patrné napadení houbou, jejíž plodnice nyní bují na zlomeném kmenu. Padl při náporu větru v létě roku 2018 spolu s dalšími stromy v okolí. Několik buků v blízkosti vichřici odolalo, ale jejich habitus nemá – aspoň zatím – parametry významných stromů. Dokonce jsou ohroženy dlouhotrvajícím suchem. Rozhodnutím Správy CHKO Slavkovský les ze dne 14. 2. 2019 byla zrušena ochrana obou památných stromů Buky hraběte Chotka. Informační tabule zde, nedaleko chaty Rusalka, je záznamem o bývalém významném buku. Měl výšku 33 m, obvod kmene 3 m a stáří 153 let. Mohl by být opraven nadpis tabule na „Chotkovy buky“ s nadějí, že ty pozůstalé se zachovají. ■

Literatura:
Michálek J. (2014): Památné stromy Karlovarského kraje. – Karlovarský kraj, 80 pp.

Chotkův buk v letech 2008 a 2020. Nad zlomem kmene Chotkova buku (původně označen jakožto významný strom) je vlevo nahoře druhý z dvojice buků, jejichž ochrana byla zrušena.
Všechny fotografie Stanislav Wieser.

Rozkvetlé nástupiště na zastávce Velký Luh s dominantním řeřišničníkem písečným. Foto Jiří Brabec.

Divočina za humny – nádraží na Chebsku

Jiří Brabec, Muzeum Cheb, p. o. Karlovarského kraje

„To má být vtip? Jakože na nádražích na Chebsku není bezpečno?“ Ale kdepak! Nádraží všude na světě jsou z pohledu rostlin, ale i živočichů takovými divočinami. My se na ně dnes podíváme z pohledu botanika.

Železnice jsou významnými koridory pro šíření rostlin a nádraží jsou jedny ze vstupních bran do okolní krajiny. Zároveň jsou dnešní nádraží místy, kde na rostliny působí výrazné stresové faktory. Klasickými faktory jsou např. sucho, extrémní střídání teplot a zasolení. Na většině nádraží ale přežijí dnes jen rostliny, které nějak uniknou stresu v podobě masivního používání herbicidů zejména na bázi glyfosátu (nejznámější je Roundup, ale je jich celá řada). Přežívat se tak daří jednoletým rostlinám, které před aplikací herbicidu vysemení, nebo jejich zrání glyfosát urychlí. Jde vlastně o desikaci glyfosátem, která se až do 1. 1. 2019 u nás běžně používala u většiny zemědělských plodin (nyní je u plodin potenciálně určených pro potravinářské účely zakázána). Dále samozřejmě přežijí druhy, které získaly na glyfosát resistenci – z našich nejznámějších plevelů jsou to například turanka kanadská (*Conyza canadensis*), ježatka kuří noha (*Echinochloa crus-galli*), chundelka metlice (*Apera spica-venti*), či přeslička rolní (*Equisetum arvense*). Zůstanou i druhy, které byly v době aplikace schované v podzemních nezelených orgánech, nebo byly jejich nadzemní orgány zasaženy jen málo (např. vytrvalé vrbovky rodu *Epilobium*).

Neznám botanika, který by někdy neodolal a nezačal si prohlížet květenu nástupišť a kolejišť. I já nádraží občas záměrně navštěvuji

Na nádražích Chebska se vyskytují tři druhy jednoletých, malokvětých (květ do 4 mm v průměru), modře až fialově kvetoucích pomněnek. Nejběžnější a nejčasněji kvetoucí je pomněnka drobnokvětá (*Myosotis stricta*; foto vlevo) s velmi krátkými plodními stopkami a často alespoň jedním květem v dolní části stonku pod nejhořejšími „listy“. Méně častá je pomněnka chlumní (*Myosotis ramosissima*; foto uprostřed), jejíž květní stopky jsou za plodu nejvýše zdéli kalicha a nemá na stonku žádné květy pod nejhořejšími listy. Oba tyto druhy jsou doma na suchých travnatých a kamenitých stráních. Nejhojnější v ČR je hojná plevelná pomněnka rolní (*Myosotis arvensis*; foto vpravo), která má dlouhé plodní stopky, často až 4× delší než kalich.
Foto Jiří Brabec (vlevo a vpravo) a Radim Cibulka (uprostřed).

a koukám, zda už k nám na Chebsko „dojely“ druhy šířící se v teplejších oblastech našeho státu, nebo „nedorazilo“ něco z atlantičtěji laděného západu. Takhle jsem v Chebu léta vyhlížel lomikámen trojprstý (*Saxifraga tridactylites*) – dle zákona zvláště chráněný a silně ohrožený druh květeny České republiky. Ještě před 20 lety rostl vzácně jen na skalních stepích, k Chebsku nejblíže v Českém Středohoří. Lomikámen byl už v roce 2007 nalezen v Plané u Mariánských Lázní (Ducháček et Kocián 2017), ale v Chebu (kolem sloupu na druhém nástupišti) jsem jej našel až 15. 5. 2014. Hned jsme s kolegy prozkoumali nejbližší zastávky a nádraží jak na trati z Plzně (po Dolní Žandov), na Karlovy Vary (po Kynšperk n. Ohří), do Bavorska (po Pomezí), do Saska (po Vojtanov) a celé trati do Lubů a do Aše. Lomikámen byl ale zaznamenán jen na nádraží v Tršnici u Chebu. Ale v dalších letech lokality přibývaly. V roce 2015 „vystoupil“ lomikámen na 4. nástupišti na nádraží Františkovy Lázně. Do roku 2017 se zde rozšířil na všechna nástupiště a v roce 2019 již rostl víceméně po celém nádraží. Zajímavé je, že směrem na Aš nebyl dodnes na žádném dalším místě zaznamenán. Na trati do Saska byl nalezen ve Vojtanově-nádraží, ale až v roce 2018 a to zatím jen v nejsevernější části. V roce 2019 ve Vojtanově-nádraží rostl u třetí koleje od staniční budovy na ploše cca 15 × 0,75 m, ale nikde jinde. Na trati do Lubů byl zatím spatřen

Lomikámen trojprstý (*Saxifraga tridactylites*) na slepé koleji chebského nádraží, 31. 3. 2020.
Foto Jiří Brabec.

Malých jednoletých, žláznatých (tj. na omak lepkavých) rožců s malými květy se v ČR vyskytuje několik druhů. Na Chebsku, nejen na nádražích, jsou výrazně nejčastější tři z nich. Rožec klubkatý (*Cerastium glomeratum*; foto vlevo), který má zelené listeny, bez blanité špičky, rožec lepkavý (*Cerastium glutinosum*; foto uprostřed) s malou blanitou špičkou zabírající maximálně pětinu listenu a rožec pětimužný (*Cerastium semidecandrum*; foto vpravo), jehož listeny mají výraznou blanitou špičkou zabírající zhruba polovinu listenu.
Foto Jiří Brabec (vlevo a uprostřed) a Radim Cibulka (vpravo).

V lučních porostech na Chebsku se můžeme v posledních letech potkat s poslední naší malokvětou pomněnkou. Pomněnka různobarvá (*Myosotis discolor*; foto vlevo) má jako naše jediná jak modré, tak žluté květy. Plodní stopky jsou krátké a květní kalichy protáhlé. Na nádražích Chebska zatím nebyla zaznamenána. Osívka jarní (*Erophilla verna*; foto uprostřed) a huseníček rolní (*Arabidopsis thaliana*; foto vpravo) jsou dvě velmi hojné, časně jarní brukvovité rostliny s malými bílými čtyřčetnými květy. Dobře se poznají podle plodů zvaných šešule. Osívka je má elipsoidní zkrácené, huseníček úzké, podlouhlé.
Foto Radim Cibulka (vlevo), Jiří Velebil (uprostřed) a Jiří Brabec (vpravo).

Violka rolní (*Viola arvensis*; foto vlevo) je častý polní plevel, který roste i na nádražích a dalších ruderálních místech. Porost kozlíčku polníčku (*Valerianella locusta*; foto vpravo) na slepé koleji u 1. nástupiště nádraží Františkovy Lázně. Foto Jiří Velebil (vlevo) a Jiří Brabec (vpravo).

V květnu rozkvétají podél železnice máky. Mák polní (*Papaver argemone*) s úzkými korunními lístky s černou skvrnou na jejich bázi má jako jediný výrazně ostnité tobolky (foto vlevo). Z teplomilných máků ze skupiny m. časného s plody složenými z malého počtu plodolistů (do osmi přehrádek) se na výslunná místa šíří mák časný (*P. confine*), jehož bílé mléko po zaschnutí červená (foto uprostřed). Náš neznámější mák vlčí (*P. rhoeas*) má okvětní lístky výrazně široké a tobolky (makovice) složené z velkého počtu plodolistů (foto vpravo).
Foto Jiří Brabec (vlevo a vpravo) a Radim Cibulka (uprostřed).

Řeřišničník písečný (*Arabidopsis arenosa*) na slepé koleji na nádraží Františkovy Lázně, 12. 5. 2015. Foto Jiří Brabec.

22. 4. 2018 jen v několika málo exemplářích ve Skalné na hromadě hlíny před nádražím a na prvním nástupišti.

Vraťme se ale na trať Cheb–Aš, kde jezdím nejčastěji. Na všech větších zastávkách (Františkovy Lázně, Hazlov, Aš) nalezneme velké množství jednoletých rostlin. Někdy je to taková učebnice botaniky. Na všech těchto nádražích (samozřejmě i v Chebu třeba v kolejištích u mostů do Vrázovy ulice) nalezneme tři druhy pomněnek (*Myosotis*), tři druhy rožců (*Cerastium*), osívku jarní (*Erophila verna*), huseníček rolní (*Arabidopsis thaliana*), kozlíček polníček (*Valerianella locusta*), violku rolní (*Viola arvensis*), někdy i máky (*Papaver*) apod. V Chebu a Františkových Lázních, ale třeba i u přejezdu ve Studánce u Aše, najdeme také zajímavou, teprve až v posledních letech na Chebsko z teplejších oblastí zataženou trávu – mrvku myší ocásek (*Vulpia myuros*, foto na vnitřní zadní obálce).

Železniční trati na Chebsku mají ještě jednu nápadnou jednoletou, někdy ozimou rostlinu. Je jí v dubnu až v červenci kvetoucí řeřišničník písečný (*Arabidopis arenosa*). Domácí je v kaňonovitých údolích řek, potoků a na přilehlých lokalitách. Přirozený výskyt je znám nejblíže z údolí Berounky od Plzně a podél Střely pod Žlutickou přehradou. V nejzápadnějších Čechách se však řeřišničník písečný vyskytuje hojně druhotně a osidluje železniční tratě zejména na nádražích, zastávkách, příhodných výslunných místech v kolejišti a na náspech (Martínek 1999, Brabec et Velebil 2018). Zdrojem dnešního rozšíření na Chebsku byl dle Evy a Karla Martínkových zřejmě štěrk z hadcových lomů v SRN, který byl použit na rekonstrukci trati mezi Selbem a Aší (Martínek 1999). Ještě v roce 1996, v době floristického kurzu v Chebu, se taxon vyskytoval téměř výhradně na trati Aš–Cheb a jen ojediněle na jiných tratích (Martínek 1999). Dnes je rozšířen po železniční síti v celém regionu (viz např. Velebil et Brabec 2014, 2016, Brabec et Velebil 2018). Z kolejišť pak příležitostně expanduje do intravilánů sídel (např. na několika místech v Aši).

Pokud Vás květena nádraží zaujala a chtěli byste si ji zopakovat, je to možné. Každý rok pořádáme alespoň jednu exkurzi na časně jarní druhy Chebu či Františkových Lázní v rámci cyklu Pojďte s námi do přírody. A nějaké kolejiště vždy navštívíme. A třeba jednou i tu zastávku u Vás. ■

Literatura:

Brabec J. et Velebil J. (2018) [eds.]: Květena Soosu a okolí. – 4. ZO ČSOP Cheb a Muzeum Cheb, 424 p. + mapa.

Ducháček M. et Kocián P. (2017): *Saxifraga tridactylites*. – In: Kaplan Z. et al. (2017): Distributions of vascular plants in the Czech Republic. Part 5. – Preslia 89: 333–439.

Martínek K. (1999): Flóristický kurz České botanické společnosti v Chebu (8.–13. 7. 1996). – Sborník Západočeského muzea v Plzni, Příroda 99: 7–29.

Velebil J. et Brabec J. (2014): Květena Plesné a okolí. – Sborník muzea Karlovarského kraje 22: 91–138.

Velebil J. et Brabec J. (2016): Poznámky ke květeně Ašska a Chebska II – Skalná a okolí. – Sborník muzea Karlovarského kraje 24: 147–199.

KRÁTKÉ ZPRÁVY

■ **Na rašeliništi V Borkách u Krásna pokračují revitalizační zásahy.** Byla vyřezána další významná část náletových dřevin, vytvořeno několik nových přehrážek na odvodňovacích příkopech a pokusně byl též v celé své délce zasypán jeden z postranních kanálů oddělujících bývalá těžební pole rašeliny. Ucpáno bylo též potrubí na hlavním odvodňovacím příkopu v místech, kde voda opouští dříve těžené plochy rašeliniště, čímž vznikla menší vodní plocha a žádoucím způsobem se tak zvodnila okolní stanoviště.

Jedna z nejpočetnějších populací vstavačů kukaček v ČR se nachází u Paliče

Přemysl Tájek, AOPK ČR, Regionální pracoviště Správa CHKO Slavkovský les

Česká republika patří bezesporu mezi jednu z nejlépe přírodovědně prozkoumaných zemí světa. Západní Čechy sice ve 20. století stály poněkud stranou soustavnějšího zájmu přírodovědců, většina chybějících základních poznatků, tedy alespoň ohledně botaniky, byla doplněna v letech 2001–2004 během prvního celostátního mapování biotopů. Znalosti o biotě našeho kraje se od té doby stále významně doplňují a prohlubují, zlatá éra botanických objevů spojená projektem mapování biotopů na začátku tisíciletí je už ale přeci jen asi nevratnou minulostí. Objevitelské nadšení proto v posledních letech ochablo, příběh „kukaček od Paliče“ ale jistě vlije do žil novou dávku nadšení do dalšího objevování všem regionálním badatelům i ochranářům. Je totiž až k nevíře, jak významné přírodovědné perly mohou odborné veřejnosti dlouhodobě unikat.

O pokladech na vrchu Dyleň a v jeho okolí se dochovala řada pověstí popisujících drahé kovy a nerosty ukryté v podzemí. Vchod do podzemí prý zakrývá balvan s vytesaným velikonočním beránkem a šance na jeho objevení jsou údajně největší na jaře, obvykle na Velikonoce. Generace hledačů pokladů pátraly po nerostném bohatství bájné hory a nevědomky při tom míjely bohatství, které jsme schopni plně docenit až dnes. Místní lidé žijící dříve v tomto koutě česko-německého pohraničí o výskytu významnějších druhů rostlin jistě věděli. Do dnešních dob se však o tom dochovalo jen minimum zpráv, především kvůli výměně obyvatelstva po druhé světové válce a zániku řady obcí v souvislosti se vznikem železné opony a hraničního pásma. Přesto je stále možné najít pamětníky vzpomínající na romantickou zemědělskou krajinu počátku druhé poloviny 20. století a popisující kupříkladu řadu dnes již dávno zaniklých lokalit vstavače kukačky – orchideje symbolizující u nás zánik sedláků a menších zemědělských statků. Jedním z nich je pan Duda z Nového Světa u Paliče, který na zdejším statku hospodařil jako soukromý zemědělec od roku 1952 a jehož rodina zde nepřetržitě hospodaří dodnes. A právě jeho syn Ing. Vladimír Duda, starosta obce Lipová, nás v dubnu letošního roku informoval o jedné populaci „kukaček“ přežívající až do dnešních dnů. Podle jeho slov měla čítat dokonce několik stovek kvetoucích jedinců.

Vstavač kukačka (*Orchis morio*) je jednou z našich nejhezčích orchidejí. Pro většinu přírodovědců je symbolem nezvratného příchodu jara – vykvétá obvykle na přelomu dubna a května, s příletem prvních kukaček zpět z teplých krajin. V posledních letech s rychlým nástupem teplého a suchého jara se doba rozkvětu těchto orchidejí posouvá spíše na polovinu dubna. Dříve se druh nazýval vstavač obecný a byl naší nejčastější orchidejí rodu *Orchis*, a to ještě v padesátých letech 20. století.

Poté však následoval rychlý ústup a podle různých odhadů u nás zaniklo 50–80 % jeho lokalit, místy i více (Kubát 2011). Dramatický úbytek lokalit byl způsoben zánikem drobných hospodářství, zcelováním pozemků, zánikem přepásaných nebo občasně kosených mezí a menších luk, hnojením umělými hnojivy a velmi pravděpodobně také vlivem emisí. V pohraničí bylo jednou z důležitých příčin úbytku druhu také upuštění od obhospodařování řady málo produkčních či obtížně dostupných míst a ponechání těchto ploch napospas křovinám a náletovým dřevinám.

Druh roste především na krátkostébelných suchých loukách a pastvinách, obvykle na mělkých půdách s nezapojenou vegetací. Častější je v jižní Evropě, ve střední Evropě přežívá hlavně na teplých slunných stanovištích, často na jižně orientovaných stráních. Pravděpodobně nejpočetnější známá současná lokalita vstavače kukačky v České republice se nachází v přírodní památce Cínová hora u Znojma, kde byla velikost populace v roce 2012 odhadnuta na více než 15 000 jedinců (R. Němec a M. Král, úst. údaj). Druhou nejpočetnější lokalitou druhu u nás je pak patrně přírodní památka Svaté Pole u Horažďovic, kde vykvétá v příznivých letech přes 10 000 jedinců (R. Paulič, úst. údaj). Třetí nejpočetnější doposud známou lokalitou druhu v České republice pak byla přírodní památka Těšovské pastviny na západním úpatí Slavkovského lesa. Početnost těšovských orchidejí je podrobně sledována od roku 2001, nejvíce „kukaček“ zde bylo nalezeno letos, kdy jsme zde napočítali 5840 kvetoucích jedinců. Další velmi početná populace druhu se nachází na Komorní hůrce u Františkových Lázní, kde v některých letech vykvétá i přes 3000 jedinců. Na ostatních lokalitách v Karlovarském kraji, ale i většině dalších lokalit v České republice rostou obvykle jen desítky, nejvýše stovky rostlin. Ze severní části Českého lesa se dochovalo jen několik málo záznamů o historickém výskytu „kukaček“ (Mýtina, Salajna, NPP Železná hůrka), poslední vědecké obci známá lokalita se nacházela v lemu polní cesty 0,5 km severozápadně od Železné hůrky. I tato nevelká populace však někdy po roce 2000 zanikla (P. Mudra, úst. údaj).

Odpoledne 23. dubna 2020 jsme byli s kolegyní Hankou Kožíškovou hotovi s prací v terénu dříve, než jsme předpokládali. Rozhodli jsme se tedy, že se na lokalitu u Paliče, o níž nás zpravil pan Duda, vypravíme, pokusíme se výskyt „kukaček“ ověřit a zjistit jejich přesnější počet. Místo jsme našli poměrně snadno – je jím jižně orientovaná stráň, na níž bylo už z dálky patrno několik větších shluků nachově kvetoucích rostlin. Bez váhání jsme se tedy pustili do počítání. S přibývajícími čárkami v notýsku značícími jednotlivé stovky jedinců přibývalo i naše nadšení, které po dvou hodinách intenzivní práce vyústilo v neskrývanou euforii. „Kukaček“ jsme se nabažili vskutku dosyta a zbývající dvě hodiny sčítání už se spíše nesly v duchu obav, abychom zdejší populaci zvládli posčítat do tmy. To se nám nakonec podařilo a po sečtení záznamů v zápisníku jsme dospěli k neuvěřitelnému číslu 8597, což z lokality činí třetí nejpočetnější známou lokalitu druhu v celé České republice! Díky velmi suchému průběhu letošního jara byla většina rostlin dost malá a část rostlin teprve rozkvétala. Je proto pravděpodobné, že jsme některé rostliny přehlédli a skutečný počet kvetoucích rostlin je ještě o něco málo vyšší.

Zážitek ze zdejší záplavy „kukaček“ je umocněn skutečností, že rostliny rostou na poměrně malé ploše zaujímající necelé 2 hektary. Stávající péče o lokalitu spočívající v každoroční pastvě skotu se zdá být ideální a podmínky pro výskyt druhu jsou pravděpodobně dlouhodobě stabilní. To potvrzují i slova pana Dudy, který zde pastvu skotu i výskyt „kukaček“ pamatuje přinejmenším posledních 20 let.

Přesnou polohu lokality zde záměrně neprozradím, vytrvalejší zvědavci a badatelé ji jistě budou schopni poměrně snadno nalézt podle přiložených fotografií. Třeba při svém hledání naleznou i nějaký další z dyleňských pokladů. A myslím, že vůbec nebude vadit, pokud to nebude hned balvan s vytesaným beránkem. Pokud nám pak, podobně jako pan Duda, dáte o svých zajímavých objevech vědět, budeme vám velmi vděčni. ■

Literatura:

Kubát K. (2011): Orchis morio L. – vstavač kukačka. – In: Štěpánková J., Chrtek J. jun. et Kaplan Z. [eds.] (2011): Květena České republiky 8. – Academia, Praha, 712 pp.

„Kukačky“ u Paliče, v pozadí vrch Dyleň. Obě fotografie Přemysl Tájek.

Stránisko, pohled na východní zalesněný svah od Kfelů. Foto Stanislav Wieser.

Zajímavá místa Karlovarského kraje – Hrad nebo jen skála na Stránisku v Kozích hřbetech

Pavel Reiser, Lázeňské lesy Karlovy Vary

Nad Bošířany a Kfely se tyčí vrch Stránisko (702 m n. m.). Na tento kopec se dostanete po zeleně značené turistické cestě z Horního Slavkova do Karlových Varů. Jen z ní musíte včas odbočit. Poměrně známou vyvýšeninu často navštěvují nejen turisté, ale také hledači pokladů – mimo jiné i kvůli zajímavě utvářené skále dříve nazývané Kammerwagen.

Stránisko patří mezi několik více než 700 metrů vysokých kopců v této části Slavkovského lesa. V jeho sousedství se nachází další, ale nepojmenované vrcholy, a nad nimi pak vyniká ten nejvyšší „Buková hora“ (736 m n. m.). Podle ní je pojmenována Bukovská vrchovina (viz článek v Arnice 1/2016), běžně nazývaná Kozí hory, v mapách známá také jako Kozí hřbety. Stránisko, to je na první pohled poněkud zvláštní pojmenování, ale některé stráně, zvláště ty směrem k údolí Teplé tu mnohde jsou opravdu velmi strmé.

K vrchu se váže i neobvyklá pověst. Stával prý na něm tajuplný hrad a v jeho blízkosti se údajně zachovala skrýš plná pokladů.

Kam pro poklad

Podle ústně sdílené lidové pověsti stával kdysi nad Kfely velký hrad. Sídlo velmi zlé a lakomé paní, takže kdo mohl, ten se hradu obloukem

vyhnul. Osaměle žijící vdova se ale velmi bála loupežníků, a tak se jednoho dne rozhodla, že svůj obrovský poklad nechá pro jistotu zakopat.

Poddané, kteří celý den a celou noc skrýš kopali, pak sice bohatě odměnila, ale z lesa se už žádný nevrátil. Za dobrou práci jim totiž ještě uvařila velmi chutnou polévku, do které se však bohužel dostaly, prý díky nešťastné záměně sáčků s houbami a s kořením, nějaké sušené muchomůrky, rulík, blín, durman a bolehlav.

Za tento čin byla však záhy po zásluze potrestána. Nejdříve ji téměř všichni opustili. No a potom, jednoho krásného dne zapomněla, kam vlastně dala poklad zakopat a pak i to, že ho dala zakopat. Po čase, když si na poklad zase vzpomněla, a přitom ho ve sklepě nemohla najít, usoudila, že ji přece jen okradli ti loupežníci. Zavolala si tedy na pomoc vojáky, aby ty drzé lapky pochytali. Sotva vojsko dorazilo, paní hradu ihned zavedla všechny muže do sklepení. Opravdu, zlato nikde.

Na hradě bylo ale celkově takové pusto a prázdno, že se velitel vojska paní zeptal, jelikož chtěl zahájit vyšetřování, kde vlastně má všechny své poddané. „Nevím, kam zmizeli," vymlouvala se, „někteří asi s loupežníky utekli, jiní mi mezitím pomřeli." „Mor," pomyslel si velitel, „řádí tady mor," a ihned se měl i se svými muži k ústupu. Babě řekl, že si přivede posily a na hrad se už nikdy nevrátil.

Uběhla staletí, hrad zmizel a jeho paní dodnes bloudí v jeho okolí. Patrně stále hledá svůj poklad. Kdo by ji mohl vysvobodit a jak, to pověst neuvádí…

A co ten Kammerwagen?

Jak vysvětluje starý, dobrý a přes dobu vzniku stále užitečný Ottův slovník naučný: „Kammerwagen je, mimo jiné, místní lidový výraz pro výbavu čili předměty dávané nevěstě při vstupu do manželství a sloužící jednak k její nezbytné potřebě, jednak k potřebě v domácnosti. Například: nábytek, nevěstino šatstvo, prádlo, kuchyňské náčiní…". Jiný zdroj uvádí: „V dřívějších dobách se věno nevěsty nakládalo ve velkých truhlách na tzv. „Kammerwagen", což byl druhý vůz ve svatebním průvodu (obr. 1 a 2)."

▲ Kammerwagen na dobové fotografii (web 1).
▲ Kammerwagen uložený ve Fichtelgebirgsmuseum Wunsiedel (web 2).

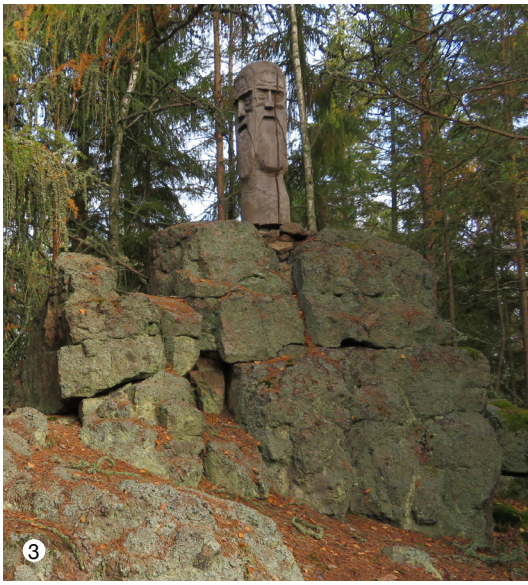

Stránisko se skálou zvanou v dřívějším místopisu Kammerwagen. Foto Stanislav Wieser.

▲ Skála na Komářím vrchu.
▲ Kammerwagen nad Novými Hamry.
Obě fotografie Stanislav Wieser.

Některé skalní útvary v krajině pak lidem vzdáleně připomínaly vozy zaplněné výbavou nevěsty, a tak se zrodilo jejich pojmenování, včetně zajímavých pověstí, které se na obou stranách nynější česko-saské hranice v určitých obměnách opakují.

Takto (obr. 4), na velkém vozu jen čtyři malé „truhličky“, mohla vypadat výbava chudé nevěsty, z čehož se zrodilo pojmenování skály „Chudá nevěsta“ na Komářím vrchu na Kraslicku (původně Bettelmädels Kammerwagen – vůz s výbavou žebravého děvčete).

Další skála (obr. 5), připomínající Kammerwagen, se nachází u silnice mezi Novými Hamry a Jelením. Je nově pojmenována “Kamenný vozka”. V pověsti o této skále je zmínka, že z vozu spadla skříň (Burachovič 1992), což by mohlo odkazovat na Kammerwagen.

Dřevěná plastika na skále Strániska, podobající se keltské hlavě, spolu s jinými artefakty, které jsou umístěné na skalách v okolních lomech, možná patří ke znamením vztahujícím se k pověsti o pokladu. Popřípadě jen naznačují, kde se skrývají tzv. „kešky“ plné „pokladů“.

Výčet některých skalních útvarů, ve kterých fantasie obyvatel Krušnohoří spatřovala bytosti a předměty, poukazuje vyjmenovanými „Vozy s nevěstiným věnem“ na jejich výskyt v našem regionu. Mohou být námětem k poznávání mnoha míst, která jsou většinou skrytá v lesních porostech a mimo trasy turistických cest, jak je tomu na Stránisku. ■

Použitá literatura:

Burachovič S. (1992): O zakletém povozu, p. 66. – In.: Pověsti Karlovarska, Egeria – Median Karlovy Vary, 85 pp.

web1: www.infranken.de/regional/kronach/die-mitgift-wird-zur-schau-gestellt;art219,3602076

web2: www.lagis-hessen.de/de/subjects/xsrec/current/1/sn/bd?q=YToxOntzOjU6InNhY2hlIjtzOjY6IlRydWhlbiI7fQ==

KRÁTKÉ ZPRÁVY

■ Na vlhkých loukách na východním okraji Stanovické přehrady stále **přežívá populace hnědáska chrastavcového**, jehož výskyt se zde řadu let po sobě nedařilo potvrdit. Při tvorbě lesního hospodářského plánu se podařilo zdejší plochy převést do bezlesí a následně zde byly vyřezány starší výsadby dřevin a zahájena pásová seč. V roce 2018 byl poblíž lokality zaznamenán výskyt jednoho motýla tohoto vzácného druhu, nebylo však zřejmé, zda může pocházet z lokality od Stanovické přehrady. S jistotou se tak výskyt hnědáska chrastavcového u Stanovic podařilo potvrdit až v roce 2019, kdy zde bylo nalezeno jedno hnízdo housenek.

Přírodní památka Koňský rybník. Foto Vít Tejrovský.

Nová zvláště chráněná území v Karlovarském kraji

Martin Chochel, Krajský úřad Karlovarského kraje

Jednou z řady činností, kterým se Krajský úřad Karlovarského kraje ze zákona věnuje, je i agenda spojená s péčí a vyhlašováním zvláště chráněných území. Jedná se o proces, který jde místy zcela hladce a stojí v zásadě jen čas, jindy je ale třeba vypořádávat řadu překážek a návrhy konfrontovat s místními zájmy. V roce 2018 se podařilo ukončit legislativní proces vyhlašování přírodní památky Koňský rybník a v roce 2019 pak přírodní památky Louky u Dlouhé Lomnice a přírodní památky Rudenská luční prameniště.

Přírodní památka Koňský rybník

První jmenovaná lokalita zahrnuje plochu něco málo přes 2 hektary, která zaujímá reprezentativní biotopy evropsky významné lokality Borecké rybníky (vše ve vztahu ke Koňskému rybníku, podle nějž se nová přírodní památka jmenuje). Území leží nedaleko severního okraje města Ostrova a je součástí rybniční soustavy a lesoparku. Jedná se tedy o návštěvnicky poměrně frekventované území, a přesto zde lze zastihnout množství zimujícího i hnízdícího vodního ptactva, zajímavé druhy hmyzu i rostlin a v neposlední řadě celou přehlídku vzácných i běžnějších druhů obojživelníků, z nichž čolek velký představuje hlavní předmět ochrany evropsky významné lokality Borecké rybníky a jednu ze složek předmětu ochrany přírodní památky Koňský rybník. Velmi zajímavým aspektem pak je jarní shromaždiště skokana ostronosého, jehož samci se v době páření zbarvují do modra.

Přírodní památka Louky u Dlouhé Lomnice
Tato lokalita se nachází asi 1 km východně od Dlouhé Lomnice, jejíž celé území náleží pod správu města Bochova. Přírodní památka zahrnuje asi třetinu území stejnojmenné evropsky významné lokality a představuje komplex vlhké a přechodové louky s ochranářsky velmi cennou florou. Evropsky významná lokalita byla vyhlášena z důvodu ochrany populace hnědáska chrastavcového, který se nyní, společně se vzácnými druhy rostlin, stal též předmětem ochrany přírodní památky. Ochrana území bude sledovat hlavně nedotknutelnost území s ohledem na využívání lokality a cílem bude udržení extenzivního způsobu hospodaření, který je zde aplikován dlouhodobě. Přírodní památka poskytuje nejlepší zážitek v květnu, kdy zde hromadně vykvétají prstnatce májové, upolíny, všivec lesní, vachty, mochny bahenní, kosatce sibiřské a řada dalších druhů rostlin. Ke konci května a června je pak doplní celá plejáda druhů denních motýlů.

Přírodní památka Rudenská luční prameniště
Prameništní území leží při severním okraji venkovské zástavby v katastrálním území Rudné a jedná se o dílčí část rozsáhlejšího území evropsky významné lokality Rudné. Do plochy přírodní památky byla vybrána nejcennější část území (představuje zhruba 1/20 území výše uvedené evropsky významné lokality) a tvoří ji tři, respektive čtyři víceméně stejně rozsáhlé segmenty v dohledové vzdálenosti (dva jsou odděleny pouze linií místní cesty). Všechny části představují prameniště bezejmenného přítoku Rudného potoka. Kolem nich jsou soustředěny biotopy mechových slatinišť, přechodových rašelinišť a vlhkých kyselomilných lučních biotopů. Předmětem ochrany přírodní památky jsou tyto mokřadní biotopy a na ně vázané chráněné druhy.

V roce 2019 proběhlo řízení o námitkách a řízení na základě oznámení zveřejnění návrhu plánu péče o předmětné území. V rámci

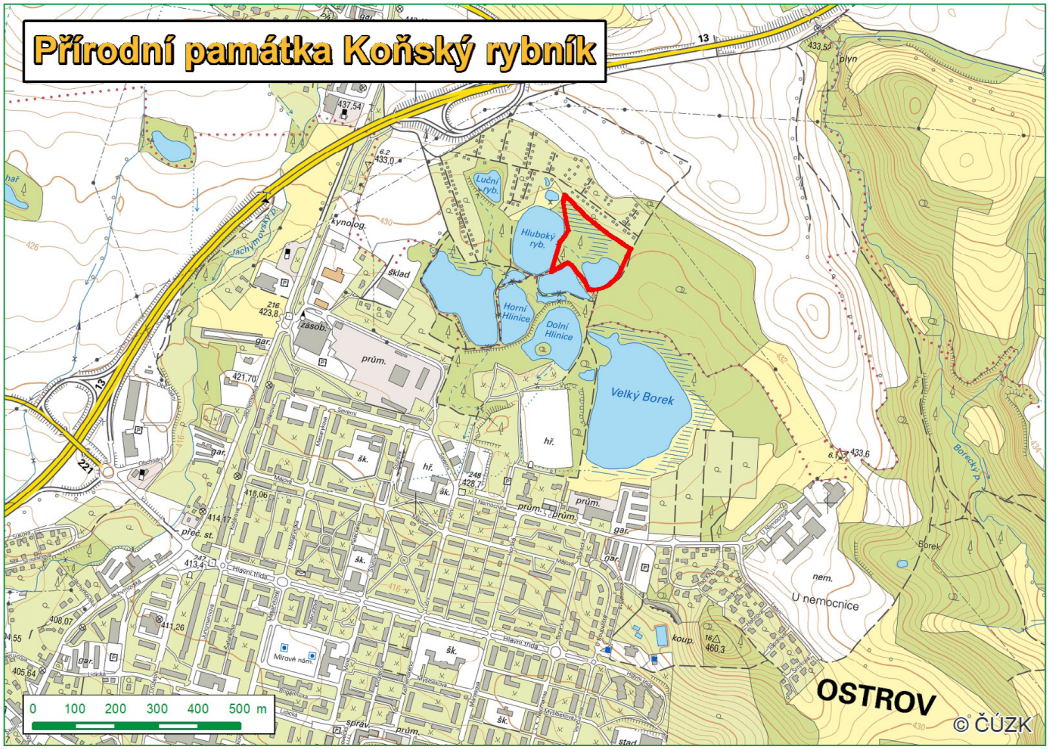

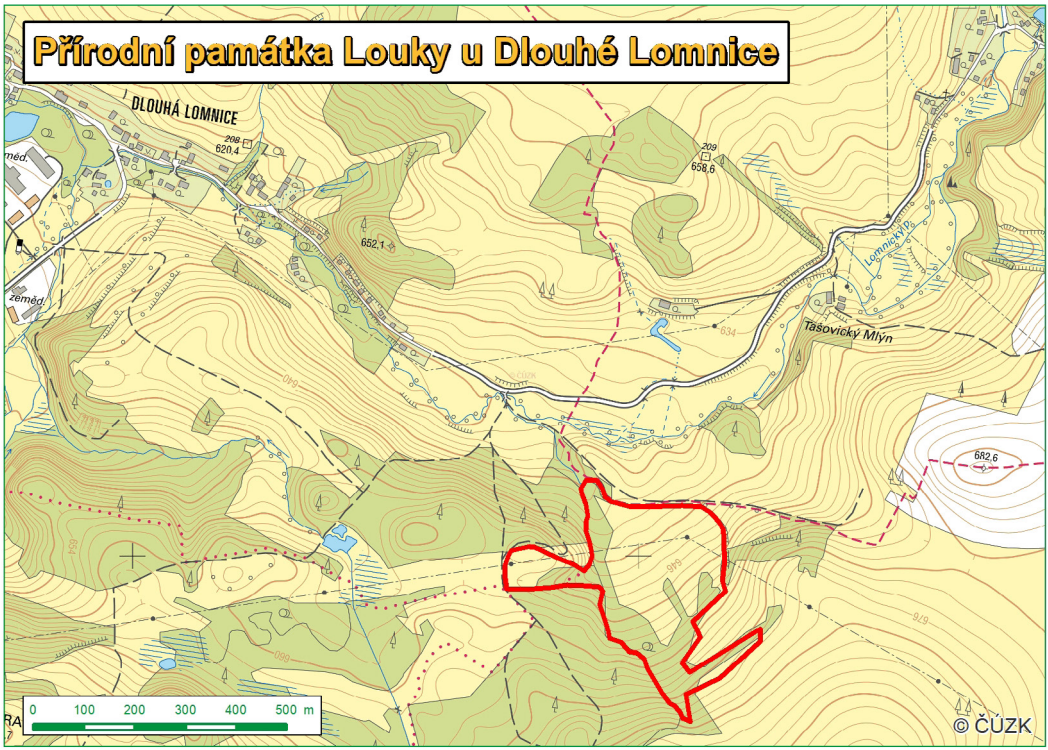
Přírodní památka Louky u Dlouhé Lomnice
DLOUHÁ LOMNICE
208
620,4
652,1
209
658,6
634
Lomnický p.
Tašovický Mlýn
682,6
640
676
zeměd.
0 100 200 300 400 500 m
© ČÚZK

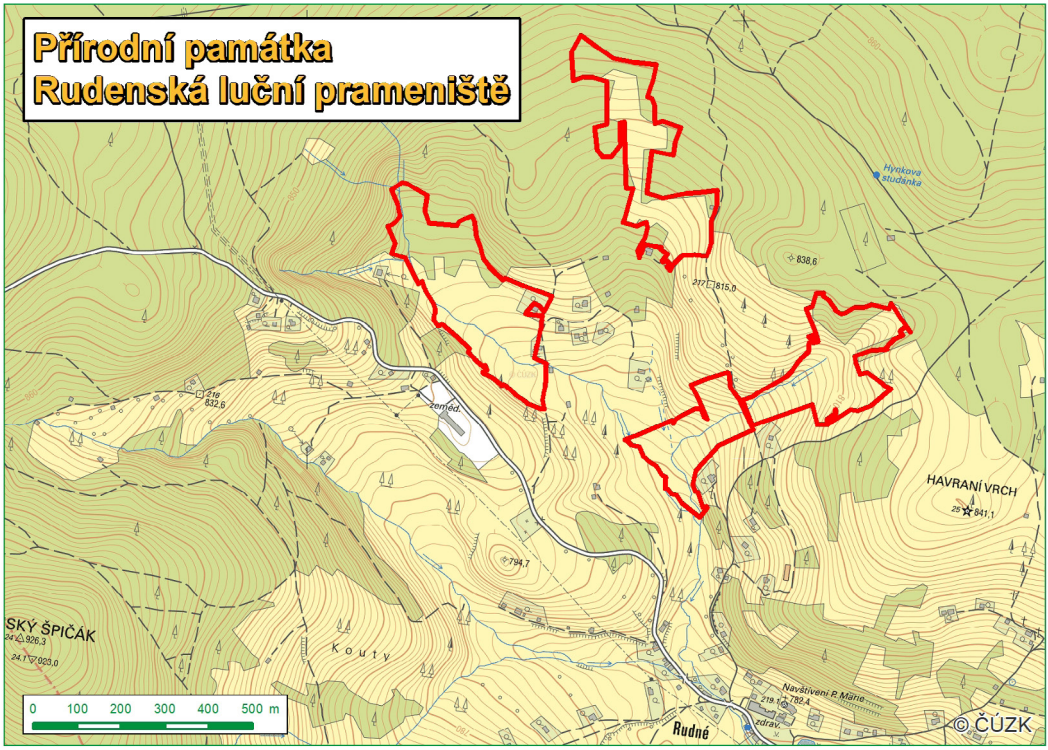
Přírodní památka
Rudenská luční prameniště
Hynkova studánka
838,6
217
815,9
219
832,6
zeměd.
HAVRANÍ VRCH
25
841,1
794,7
Kouty
SKÝ ŠPIČÁK
24
926,3
24,1
923,0
Navštívení P. Marie
219,1
792,4
zdrav.
Rudné
0 100 200 300 400 500 m
© ČÚZK

řízení nebyly v zákonné lhůtě 90 dnů doručeny žádné námitky dotčených vlastnických subjektů. Území je vyhlášeno od března 2020.

Kromě výše uvedených území byla zpracována i **úprava hranic přírodní rezervace Vladař**, z níž byly vypuštěny hlavně ochranářsky bezcenné plochy (část kulturních smrčin, případně letní dětský tábor), což umožní lepší péči o dané území. Na Vladař se tak, díky ochraně přírody, například vrací pastva ovcí. Je připravován velký projekt, který pomůže odstranit nežádoucí porosty dřevin na samotném vrcholu Vladaře, jež postupem času decimovaly velmi hodnotná společenstva rostlin.

Aktuálně je v běhu také **přehlášení přírodní rezervace Chlum**, která by se v budoucnu měla rozkládat na trojnásobně větším území než dnes. Měla by tak obsáhnout podstatnou část populace endemického jeřábu manětínského a vzácných lesních orchidejí. ■

Porosty čertkusu lučního v přírodní památce Louky u Dlouhé Lomnice. Foto Petr Jiskra.

▲ Rašelinné louky se vzácným prstnatcem plamatým (*Dactylorhiza maculata*) v přírodní památce Rudenská luční prameniště, (Nová zvláště chráněná území v Karlovarském kraji, str. 57). Foto Přemysl Tájek.

▼ Porost jednoleté trávy mrvky myšího ocásku (*Vulpia myuros*) u severního stavědla nádraží Františkovy Lázně (železniční přejezd Žirovnické ulice), 16. 6. 2017, (Divočina za humny, str. 46). Foto Václav Lupínek.

Jarní porosty jednoletých rostlin s lomikamenem tříprstým na nádraží ve Vojtanově, (Divočina za humny, str. 46). Foto Jiří Brabec.